

COUNCIL OF EUROPE CONSEIL DE L'EUROPE

Strassburg, ils 18 da december 2012

MIN-LANG (2012) PR 06

CHARTA EUROPEICA DA LAS LINGUAS REGIONALAS U MINORITARAS

**Tschintgavel rapport periodic
preschentà al Cussegl da l'Europa
tenor l'artitgel 15 da la Charta**

SVIZRA

(versiun rumantscha)

**Charta europeica
da las linguas regiunalas
u minoritaras (Charta)**

5. rapport da la Svizra

30 da november 2012

RESUMAZIUN DAL RAPPORT

La Svizra ha ratifitgà la Charta europeica da las linguas regiunalas u minoritaras (Charta) l'onn 1997. Ella è entrada en vigur il 1. d'avrigl 1998. L'artigel 15 da la Charta prevesa ch'ils stadis contractants preschentian regularmain in rapport al secretari general dal Cussegl da l'Europa. Il rapport duai infurmar davart la realisaziun da las prescripziuns da la Charta. L'emprim rapport da la Svizra è vegnì surdà al secretari general dal Cussegl da l'Europa en settember 1999. Dapi lura ha la Svizra preschentà mintga trais onns in rapport davart il progress da l'applicaziun da la Charta en l'agen pajais (december 2002, matg 2006, december 2009). Il rapport descriva la situaziun linguistica actuala dal pajais ed ils novs instruments giuridics. Plinavant inditgescha il rapport er quant enavant che las recumandaziuns dal comité da ministers e dal comité d'experts dal Cussegl da l'Europa èn vegnidas realisadas. Quest rapport è damai il tschintgavel rapport da la Svizra. El prenda posiziun tar las recumandaziuns e tar il catalog da dumondas dal comité da ministers dal Cussegl da l'Europa e dal comité d'experts formulads en il 4. rapport dals experts dals 8 da december 2010. Per l'emprima giada è il rapport formulà tenor il schema nov ch'è vegnì approvà ils 6 da matg 2009 dal cussegl da ministers. Ils stadis preschentan mo anc las infurmaziuns novas tant sco ils midaments ed ils svilups relevants. Perquai n'èsi betg pli necessari da repeter en il rapport infurmaziuns ch'èn gia enconuschentas e ch'èn gia vegnidas publicadas en in rapport precedent.

Il rapport consista da trais parts principalas.

L'emprima part dal rapport preschenta las novas datas statisticas davart il svilup linguistic en Svizra (enquista da l'onn 2010) ed ina resumaziun da las disposiziuns giuridicas fundamentalas per la promoziun da las linguas en Svizra. Quai èn surtut l'entrada en vigur da la Lescha federala davart las linguas naziunalas e la chapientscha tranter las cuminanzas linguisticas sco er l'ordinaziun respectiva da l'onn 2010. Questa basa legala pussibilitescha considerablament da promover da la plurilinguitad en Svizra e garantescha che las linguas naziunalas possian vegnir sustegnidas cun mesiras concretas. En l'emprima part vegn preschentà il nov model d'instrucziun da las linguas naziunalas (HarmoS) ch'era gia vegnì menziunà en il 4. rapport da la Svizra e ch'è entant entrà en vigur.

La segunda part dal rapport è deditgada al svilup da las mesiras che la Svizra ha realisà per implementar la Charta, spezialmain l'artigel 7 davart las finamiras per la promoziun da las linguas regiunalas u minoritaras. En questa part vegnan preschentadas las mesiras ch'èn vegnidas svilupadas ed i vegnan respundidas las dumondas ch'il Cussegl da l'Europa ha fatg a basa da las recumandaziuns dal comité d'experts. En quest connex èn ils suandants temas ils pli impurtants: La promoziun da las minoritads linguisticas en l'administraziun federala, l'instrucziun da las linguas minoritaras en Svizra, la situaziun da las linguas minoritaras en il chantun Grischun e la situaziun dal tudestg en la vischnanca tessinaisa da Bosco Gurin sco er la relaziun cun la cuminanza jenica.

La terza part preschenta finalmain co ch'il chantun Tessin ed il chantun Grischun procedan areguard il talian ed il rumantsch en las regiuns. I sa tracta dals svilups en las legislaziuns chantunalas per singulas vischnancas en Grischun (numnadament dal project davart l'introducziun dal *rumantsch grischun* sco lingua d'instrucziun) sco er da las respostas a las dumondas e recumandaziuns dals comités d'experts e da ministers dal Cussegl da l'Europa. Ils chantuns commenteschan lur obligaziuns giuridicas e las recumandaziuns survegnidas.

Igl è er impurtant da savair ch'il 5. rapport da la Svizra è vegnì preparà cun ina vasta consultaziun dals acturs principals en la politica linguistica svizra. Tut ils uffizis federals pertutgads, tut ils chantuns bilings, la Conferenza svizra dals directurs chantunals da l'educaziun publica (CDEP), la Conferenza da las regenzas chantunalas (CdC), il chantun Giura, las organisaziuns e las instituziuns activas en la politica per la chapientscha vicendaivla (regiunalas e/u naziunalas), sco er organisaziuns per la protecziun da la lingua jenica. Il chantun Tessin e Grischun han collavurà activamain a quest rapport. Els han prendì posiziun en connex cun las dumondas e cun las recumandaziuns dal comité da ministers e d'experts ed els han redigi sezs la terza part dal rapport. La glista cumpletta cun tut ils acturs ch'èn sa participads sa chattan en l'annexa dal rapport.

EMPRIMA PART

Il 4. rapport periodic da la Svizra dals 4 da december 2009 mussa ina survista cumpletta da la situaziun istorica, politica, instituziunala, demografica, economica e giuridic-administrativa dal pajais. Cun quai ch'i n'ha betg dà midadas significativas en quest regard, vala il 4. rapport svizzer dal l'onn 2009 sco referenza (cf. las infurmaziuns generalas davart la politica linguistica en Svizra, chapitel 1.1-1.3, p. 2-9).

1. La situaziun linguistica en Svizra: indicaziuns statisticas 2010

Las datas da la dumbraziun dal pievel dal 2000 èn anc adina decisivas, spezialmain quellas che datan ina invista pli profunda a la situaziun demografica dal pajais. Las infurmaziuns dals chapitels 1.1 ed 1.2 sa basan dentant sin l'enquista da structura da l'onn 2010.

La revisiun totala da la Lescha federala davart la dumbraziun federala dal pievel dal 1. da schaner 2008 ha reorganisà la dumbraziun dal pievel¹. Ina gronda enquista complessiva en tut il pajais a la quala tut la populaziun sto responder in questunari na vegn betg pli organisada mintga diesch onns. Per la paja vegnan rimnadas ed evaluadas mintg'onn danovamain datas punctualas per cumplettar la statistica.

Il questunari da *l'enquista da structura annuala* è cumparabel cun quel da la dumbraziun dal pievel dal 2000, cumpiglia dentant be persunas a partir da 15 onns ch'abitan permanentamain en Svizra e vivan en ina chasada privata. La part linguistica dal questunari consista da trais dumondas: l'emprima dumonda infurmescha davart la(s) lingua(s) principala(s), per l'emprima giada èsi pussibel dad inditgar dapli che ina, la secunda dumonda concerna la lingua al lieu da lavur u da scolaziun, e la terza dumonda inditgescha la(s) lingua(s) ch'ins discorra a chasa cun ils confamigliars. Cuntrari a l'enquista complessiva enfin l'onn 2000 ha l'enquista da structura l'avantatg da furnir mintg'onn cifras novas. I na vegn dentant betg pli ad esser pussaivel d'eruir datas detagliadas per singulas vischnancas. Er la cumparaziun cun datas precedentas è per il mument anc memia complexa per observar svilups istorics en maniera significativa. Da definir danovamain la statistica da la populaziun è collià cun blera lavur supplementara che n'ha betg pudì vegnir realisada per quest rapport. Il sisavel rapport da la Svizra che vegn publitgà en trais onns vegn lura a mussar er svilups istorics e conguals tranter las cuminanzas linguisticas en Svizra. Il catalog da dumondas per l'enquista da structura e la metoda da retschertga garanteschentan dentant che las datas dals ultims decennis sajan cumpatiblas a nivel naziunal e chantunal considerond er ils sbagls en las enquistas punctualas.

Ultra da l'enquista da structura annuala vegn realisada per l'emprima giada dal 2014 ina *enquista tematica davart la lingua, la religiu e la cultura*. Mintga tschintg onns vegn ella repetida. Ella cuntegna ulteriuras dumondas davart la lingua e las praticas linguisticas che na vegnivan betg tematisadas en enquistas precedentas.

Ils chantuns pon augmentar las provas punctualas da l'enquista da structura u da l'enquista tematica per survegnir infurmaziuns exactas per in regiun specifica². L'emprima relevaziun tenor il nov sistem è vegnida realisada ils 31 da december 2010.

En connex cun las datas dal chantun Grischun ha l'organisaziun Pro Grigioni Italiano dumandà a las autoritads dal chantun Grischun da collavurar cun l'Uffizi federal da statistica per pudair relevar datas pli precisas davart la populaziun italofona e rumantscha en la regiun da Cuir e da l'Engiadina.

1.1. Las linguas en Svizra e lur derasaziun territoriala

Dal 2010 pudevan persunas plurilinguas inditgar per l'emprima giada pliras linguas principalas (fin a trais linguas en vegnidadas resguardadas). Sco lingua principala vala quella lingua che la persuna dominescha il meglier ed en la quala ella pensa. Fin l'onn 2000 pudeva vegnir inditgada qua be ina lingua,

¹ Lescha federala davart la dumbraziun federala dal pievel; http://www.admin.ch/ch/de/sr/c431_112.html.

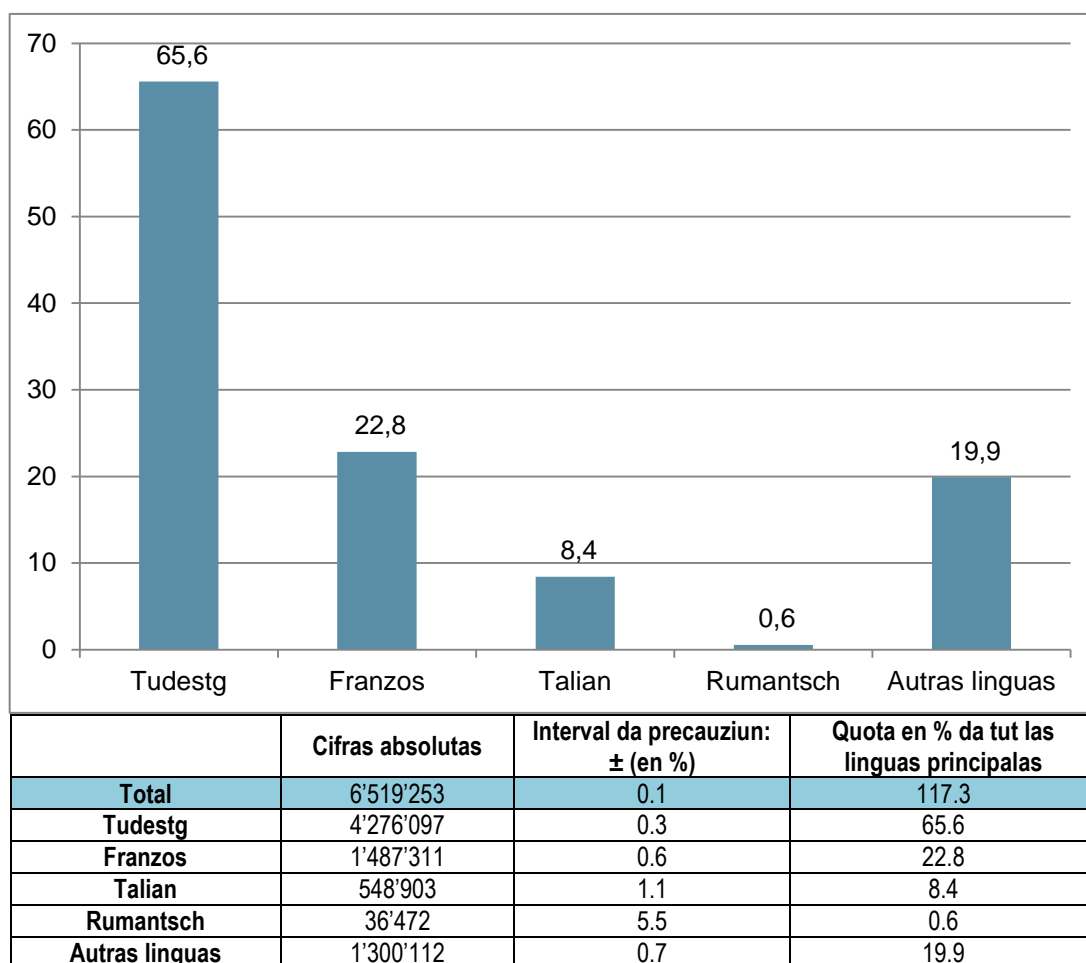
² Per infurmaziuns detagliadas vesair <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/news/oo/03/01.html>.

uschè che singulas personas plurilinguas midavan mintgatant la lingua dad ina enquista a la proxima, per part independentamain da las competenzas linguisticas effectivas. Perquai che l'enquista da structura n'è betg cumplexsiva mabain sporadica, vegnan ils resultats suandants cumplettads cun in interval da precauziun. Las cifras absolutas da quest rapport èn vegnidas transmessas a partir da las observaziuns en l'enquista punctuala. Perquai vegnan definidas las regiuns linguisticas segund il status linguistic da las vischnancas erui l'onn 2000.

1.1.1. *Perspectiva naziunala*

A nivel naziunal èn las linguas inditgadas sco principalas repartidas suandantamain:

Graf. 1: Distribuziun procentuala en cifras absolutas da las linguas principalas 2010

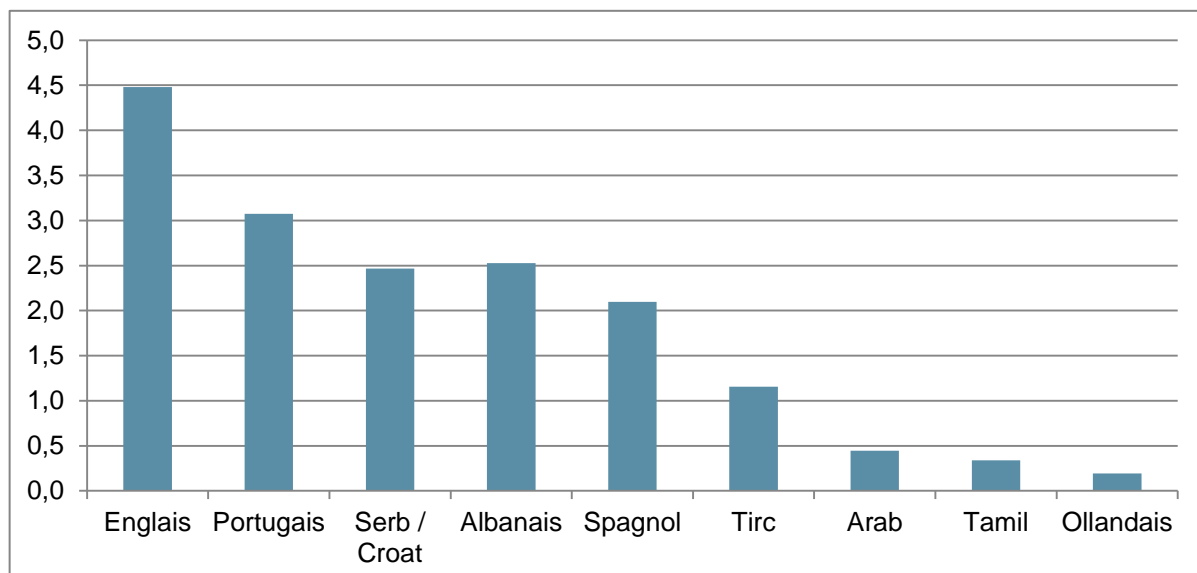
¹ Il total è pli aut che la cifra da las personas ch'han respundi a l'enquista: 17,3 % han inditgà d'avair 2 u schizunt 3 linguas principalas.

Situaziun dals 19-06-2012. Funtauna: Enquista da structura, UST

En ils ultims decennis è la distribuziun da las linguas restada relativamain stabila. Cun intginas resalvas pervi da novas definiziuns e respostas multiplas pon vegnir observads ils suandants svilups: In zic pli pauc che dus terzs da la populaziun permanenta sur 15 onns han declerà ch'il tudestg saja lur lingua principala. Il franzos è la lingua naziunala che occupa la segunda plazza sco lingua principala. La quota d'omaduas linguas è s'augmentada levamain tranter il 2000 ed il 2010. Quest fatg è da motivar er cun quai ch'ins pudeva inditgar da nov pliras linguas (fin a trais) sco linguas principalas. Pertutgant il franzos cuntinuescha il trend dals ultims onns cun in pitschen augment ed er il tudestg augmenta minimamain, cuntrari al trend general. Las duas ulteriuras linguas naziunalas, il talian ed il rumantsch, vegnan surpassadas da las linguas betg naziunalas e perdan vinavant terren. La quota da las linguas betg naziunalas è creschida be levamain.

L'augment e la restructuraziun da la populaziun estra dapi la mesadad dal 20avel han gi consequenzas directas sin la quota da las *linguas betg naziunalas*. Interessant n'è perquai betg mo la cifra totala da las linguas estras, mabain er la distribuziun detagliada da las singulas linguas.

Graf. 2: Quota da las linguas betg naziunalas las pli frequentas (en % e cifras absolutas) 2010

	Cifras absolutas	Interval da precauziun: ± (en %)	Quota en % da tut las linguas principalas
Anglais	292'094	1.7	4.5
Portugais	200'366	2.1	3.1
Serb / Croat	160'731	2.4	2.5
Albanais	164'844	2.5	2.5
Spagnol	136'692	2.5	2.1
Tirc	75'300	3.7	1.2
Arab	28'993	5.6	0.4
Tamil	22'207	6.8	0.3
Ollandais	12'639	8.4	0.2

Situaziun dals 20-06-2012. Funtauna: Enquista da structura, UST

En congrual cun ils resultats da l'onn 2000 n'è la preschientscha da las linguas naziunalas strusch s'augmentada en Svizra. Midà ha però la rangaziun da las tschintg linguas betg naziunalas las pli fermas. Dal 2000 sa chattavan las linguas da l'ex Jugoslavia e l'albanais anc a la testa da la statistica. Cun la pussaivladad d'inditgar pliras linguas principalas è dentant rivà dal 2010 l'anglais a l'emprim rang, suandà dal portugais. Il serb, il croat e l'albanais stattan davant il spagnol ed il tirc. Ina massa autras linguas cun pli pitschens dumbers da locuturs furman la gruppa da las ulteriuras linguas inditgadas.

La quota da las linguas betg naziunalas importava l'onn 2010 var 20%, questa quota importa ca. 26% en Svizra franzosa, ca. 15% en Svizra taliana e ca. 18% en Svizra tudestga. Las enquistas punctualas per la Svizra rumantscha èn memia flaihlas per pudair inditgar ina cifra per questa regiun.

La distribuziun da las linguas betg naziunalas sin las quatter regiuns linguisticas n'è insumma betg unitara. Il serb/croat, l'albanais ed il tirc èn preschents surtut en Svizra tudestga, il portugais è particularmain derasà en Svizra franzosa, il spagnol sa reparta en maniera pli regulara. L'anglais sa concentrescha sin las regiuns urbanas Turitg/Zug, Basilea ed en ils conturns da Genevra.

Dal punct da vista politic èsi er impurtant da savair tgeninas linguas naziunalas che vegnan duvradas ordaifer lur territori tradiziunal:

Tab. 3: Quota da las linguas naziunalas sco linguas principalas tenor territoris linguistics, 2010

	Dumber da locuturs tudestgs en %	Dumber da locuturs franzos en %	Dumber da locuturs talians en %	Dumber da locuturs rumantschs en %	Dumber da locuturs d'ina lingua betg naziunala en %
Total	65.6	22.8	8.4	0.6	19.9
Territori linguistic tudestg	88.3	3.5	4.5	0.4	18.7
Territori linguistic franzos	7.1	85.1	5.2	()	24.4
Territori linguistic talian	11.3	5.2	87.7	()	16.4
Territori linguistic rumantsch	50.4	()	()	67.4	()

(): Betg inditgà pervi da la stgarsa significanza statistica

Situaziun dals 19-06-2012. Funtauna: Enquista da structura, UST

Suenter il tudestg vegn inditgà en Svizra tudestga il pli savens il talian sco lingua principala. En Svizra franzosa vegn discurrì pli savens tudestg che talian, entant ch'en Svizra taliana vegn inditgà duas giadas dapli il tudestg sco lingua principala ch'il franzos. En Svizra rumantscha inditgescha la mesadad da la populaziun residenta il tudestg sco lingua principala.

Radund 21'000 personas ch'inditgeschan il rumantsch sco lingua principala na vivan betg en il territori rumantsch. La maioritad da quellas personas (93%) viva en Svizra tudestga. Il chantun Grischun dumbrava 25'461 personas da lingua rumantscha, quai correspunda a 16% da la populaziun chantunala.

Ordaifer il chantun Grischun èn da menziunar il chantun Turtig cun var 0.3% ed il chantun Argovia cun var 0.2% personas rumantschas.

1.1.2. Perspectiva dals chantuns

La suandanta tabella dat ina survista davart la repartiziun da las differentas linguas en ils chantuns.

Tab. 4: Linguas naziunals inditgadas sco principalas tenor chantuns e la repartiziun en % da las linguas naziunals, 2010³

	Cifras absolutas	Interval da precauziun: ± (en %)	Tudestg en %	Franzos en %	Talian en %	Rumantsch en %	Linguas betg naziunals en %
Chantuns da lingua tudestga							
Uri	28'915	6.2	94.1	()	()	()	7.4
Appenzell Dadens	12'814	9.9	93.8	()	()	()	()
Sutsilvania	34'624	6.0	95.5	()	()	()	6.8
Sursilvania	29'328	6.7	94.0	()	()	()	9.1
Appenzell Dadora	44'128	5.2	92.7	()	()	()	10.4
Sviz	121'348	3.2	90.3	1.9	3.5	()	15.7
Lucerna	310'985	1.3	90.7	1.9	3.1	()	16.2
Turgovia	206'477	1.7	91.0	1.3	4.1	()	15.0
Soloturn	215'052	2.3	89.5	2.6	4.8	()	15.3
Sogn Gagl	395'992	1.7	90.0	1.2	3.5	()	17.0
Schaffusa	64'315	4.3	89.0	()	3.9	0.0	20.4
Basilea-Champagna	231'553	2.2	89.3	4.0	5.6	()	16.7
Argovia	509'900	1.0	89.4	2.3	5.1	0.2	18.3
Glaruna	32'272	6.4	90.2	()	()	0.0	15.0
Zug	93'173	2.6	86.1	3.1	3.6	()	22.9
Turitg	1'153'705	0.8	85.0	3.5	5.8	0.3	24.7
Basilea-Citad	153'239	2.7	80.8	6.1	6.8	()	29.0
Chantuns da lingua franzosa							
Giura	57'490	3.1	6.7	92.2	3.7	()	9.5
Neuchâtel	141'068	2.0	5.9	88.8	6.1	()	19.0
Vad	573'030	1.0	7.1	85.0	5.2	()	27.3
Genevra	359'847	1.3	5.8	80.8	7.3	()	38.7
Chantuns da lingua taliana							
Tessin	281'693	1.4	11.1	5.3	87.7	()	15.1
Chantuns plurilinges							
Berna	824'336	1.0	85.7	11.0	3.2	()	13.3
Grischun	162'865	2.7	76.3	1.9	12.3	15.6	12.6
Friburg	224'578	2.3	29.4	68.1	2.0	0.0	17.5
Vallais	256'526	2.2	28.0	66.5	3.7	0.0	16.2
Svizra							
Total	6'519'253	0.1	65.6	22.8	8.4	0.6	19.9

() : Betg inditgà pervi da la stgarsa significanza statistica

Situaziun dals 20-07-2012. Funtauna: Enquista da structura, UST

L'onn 2010 n'èsi betg stà pussaivel da registrar las persunas che discurran questas diversas linguas en maniera pli detagliada er per surfatschas geograficas pli pitschnas ch'ils territoris chantunals. L'analisa dals chantuns plurilinges e las infurmaziuns davart las singulas vischnancas derivan dal 4. rapport da la Svizra da l'onn 2009 (vesair las infurmaziuns generalas davart la politica da linguas en Svizra, chapitel 2.1, paginas 10-18).

³ Ins ha pudì inditgar pliras linguas principalas. Fin a trais linguas principalas pro persuna èn vegnidas resguardadas.

1.2. Indicaziuns statisticas e graficas davart il rumantsch e davart il talian

1.2.1. *Il talian*

Las indicaziuns suandantas areguard il talian derivan per l'ina da l'enquista da structura dal 2010 e per l'otra or da la publicaziun: *Statistica e lingua, un'analisi dei dati del Censimento federale della popolazione 2000* (Ufficio statistica TI, 2004, Osservatorio linguistico della Svizzera italiana).

Tradizionalmain consista il territori linguistic talian da l'entir chantun Tessin sco er da las quatter valladas grischunas dal sid, l'uschenumnà «Grigioni italiano» (Mesolcina, Val Calanca, Val Bregaglia, Val Poschiavo). Ultra dal talian sco linguatg da scrittira vegn fatg diever en questas regiuns er dal dialect tessinais e dals dialects dal Grischun talian. Ina gronda part da la cuminanza da lingua taliana viva però ordaifer il territori tradizional talian e sa cumpona da personas immigradas.

Tab. 5: Linguas principalas en Svizra taliana (Tessin e Grischun talian), cifras absolutas ed en %, 2010

	Cifras absolutas	Interval da precauziun (en %)	Part procentuala (%) da tut las linguas principalas ¹
Total	293'361	1.4	119.0
Tudestg	33'269	4.3	11.3
Franzos	15'259	6.3	5.2
Talian	257'347	1.5	87.7
Englais	8'232	9.0	2.8
Autras linguas	35'078	4.4	12.0

¹ Il total è pli aut che la cifra da las personas ch'han respondi a l'enquista: 19% han inditgà 2 ubain 3 linguas principalas.

Annotaziun: Las cifras per il rumantsch èn insufficientas per la significanza statistica.

Situaziun dals 20-07-2012. Funtauna: Enquista da structura, UST

Il talian en il chantun Tessin ed en il Grischun talian

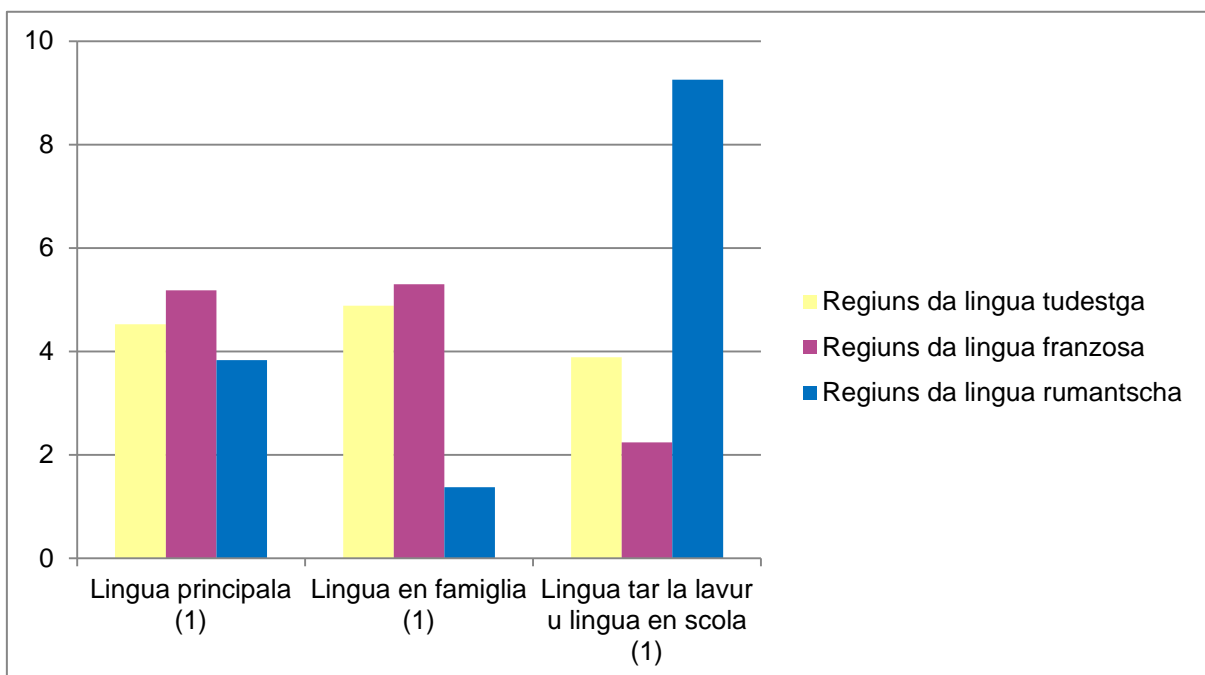
Damai ch'il nov sistem d'enquista na permetta betg da ramassar datas a nivel communal, è l'analisa dal Tessin e dal Grischun talian vegnida redigida a basa dal 4. rapport da la Svizra dal 2009 (vesair las infurmaziuns generalas davart la politica linguistica en Svizra, chapitel 3.1, p. 19-21).

Il talian ordaifer il territori linguistic

Lingua principala

Dal 2010 han inditgà radund 550'000 personas il talian sco lingua principala u sco ina da lur linguas principalas. Da quellas han 347'000 ina biografia da migraziun. Var 110'000 da quellas personas vivan en Svizra taliana. Ins ha dumbrà dapli personas talianas en las regiuns betg talianas (radund 292'000) ch'en il territori da la Svizra taliana (radund 257'000). Malgrà ch'in congual tranter ils onns 2000 e 2010 è difficil, pervi dals motifs menziunads, po vegnir constatà ch'il talian na perda betg sia impurtanza en Svizra. Dal fatg che pliras linguas principalas han pudì vegnir inditgadas ha gi in effect surtut per personas da lingua taliana e cunzunt per personas immigradas da la secunda generaziun.

Graf. 3: Il talian sco lingua principala, sco lingua en famiglia e sco lingua tar la lavur u en scola en las regiuns betg talianas, 2010

(1): Procentuala da tut las linguas e linguas principalas, linguas en famiglia sco er tar la lavur u en scola.

Annotaziun: En cumparaziun cun la lingua en famiglia e cun la lingua tar la lavur u en scola na vegni betg differenzià tranter dialect e lingua standard tar las linguas principalas.

Funtauna: Enquista da structura, UST

Tab. 6: Talian sco lingua principala en las differentas regiuns linguisticas, 2010

	Cifras absolutas	Interval da precauziun: \pm (en %)	Quota da tut las linguas principalas en % ¹
Total	548'903	1.1	101
Regiuns da lingua tudestga	211'100	2.1	4.5
Regiuns da lingua franzosa	79'588	3.0	5.2
Regiuns da lingua taliana	257'347	1.5	87.7

¹ Il total è pli aut ch'il dumber da las persunas dumandadas, pervi che pliras linguas han pudì vegnir inditgadas sco linguas principalas.

Annotaziun: Las cifras per il rumantsch èn insufficientas per la significanza statistica.

Situaziun ils 19 da zercladur 2012. Funtauna: Enquista da structura, UST

1.2.2. Il rumantsch

Il rumantsch en Grischun

Tab. 7: Linguas inditgadas sco principalas, sco lingua en famiglia e sco lingua tar la lavur u en scola, 2010

	Lingua principala			Lingua en famiglia		
	Cifras absolutas	Interval da precauziun: ± (en %)	Quota da tut las linguas principalas en % ¹	Cifras absolutas	Interval da precauziun: ± (en %)	Quota da tut las linguas principalas en % ¹
Total	6'519'253	0.1	117.3	6'519'253	0.1	124.6
Tudestg standard	4'276'097	0.3	65.6	623'272	1.2	9.6
Tudestg svizzer ²	*	*	*	3'994'836	0.3	61.3
Franzos	1'487'311	0.6	22.8	1'514'887	0.6	23.2
Talian	548'903	1.1	8.4	534'289	1.1	8.2
Dialect tessinais e dal Grischun talian ²	*	*	*	112'584	2.4	1.7
Rumantsch	36'472	5.5	0.6	38'785	5.4	0.6
Englais	292'094	1.7	4.5	266'091	1.8	4.1
Autras linguas	1'008'018	0.9	15.5	1'035'575	0.9	15.9

	Lingua tar la lavur u lingua en scola		
	Cifras absolutas	Interval da precauziun: ± (en %)	Quota da tut las linguas principalas en % ¹
Total	6'519'253	0.1	111.2
Tudestg standard	1'501'845	0.7	23.0
Tudestg svizzer ²	2'971'138	0.4	45.6
Franzos	1'332'155	0.7	20.4
Talian	380'639	1.4	5.8
Dialect tessinais e dal Grischun talian ²	47'415	3.8	0.7
Rumantsch	18'313	8.0	0.3
Englais	739'081	1.0	11.3
Autras linguas	260'168	1.9	4.0

¹ Il total è pli aut che la cifra da las personas ch'han respondi a l'enquista: 17,3 % han inditgà d'avair 2 u 3 linguas principalas, 24,6% 2 u 3 linguas, ch'els dovràn regularmain a chasa e 11,2% 2 u 3 linguas, ch'els discurràn regularmain tar la lavur u en scola.

² Il tudestg svizzer ed il dialect tessinais / dal Grischun talian han pudì vegnir inditgads be sco lingua en famiglia u lingua tar la lavur u en scola.

Situaziun dals 19-06-2012. Funtauna: Enquista da structura, UST

Dal 2010 han inditgà radund 15'270 personas da las 22'650 personas da la populaziun permanenta sur 15 onns en il territori tradiziunal rumantsch (67,4% da la populaziun) il rumantsch sco lingua principala u sco ina da lur linguas principalas. En il medem territori han inditgà radund 16'300 personas u 72 % da la populaziun da discurrer a chasa rumantsch. Radund 10'000 abitantas ed abitants che lavuran en il territori rumantsch han inditgà dal 2010 il rumantsch sco lingua tar la lavur. Quai corre-sponda a 44,25 % da las personas dumandadas.

1.3. Linguas minoritaras betg territorias

En Svizra pon vegnir identifitgadas duas linguas che n'èn betg colliadas cun in territori specific sco las ulteriuras: il jenic, la lingua dals viagiants svizzers, sco er il jiddic, la lingua da las cuminanzas giudaicas da l'Europa.

Il catalog da dumondas da l'enquista da structura annuala a partir dal 2010 prevesa totalmain 9 categorias da respostas per las linguas principalas. Quai èn las 9 linguas las pli frequentas en Svizra (tenor la dumbraziun dal pievel dal 2000, inclusiv las 4 linguas naziunalas). Ultra da quai stattan a disposiziun anc dus ulteriurs spazis, nua che autras linguas sco per exempel il jenic ed il jiddic pon vegnir inditgadas. Questas duas pussaivladads da responder èn er prevesidas en la nomenclatura e vegnan tenor quai er codadas.

Las datas actualas da la dumbraziun dal pievel dal 2010 n'èn anc betg cumpletas. Perquai renviain nus per infurmaziuns pli detagliadas davart questa tematica al 4. rapport da la Svizra dal 2009 (vesair las infurmaziuns generalas davart la politica linguistica en la Svizra, chapitel 4, p. 27-28).

2. **Basa giuridica per applitgar la Charta europeica da las linguas**

2.1. Dretg da linguas internaziunal

La basa giuridica internaziunala per implementar la Charta n'è betg vegnida modifitgada dapi il davos rapport da la Svizra. Ina resumaziun da las infurmaziuns sa chatta en il 4. rapport da la Svizra dal 2009 (emprima part, chapitel 1.1, p. 32-33).

Las sulettas midadas da la basa giuridica internaziunala han chaschunà las convenziuns suandantas: la Convenziun per preservar il patrimoni cultural immaterial (CS 0.440.6), la Convenziun davart la protecziun e la promoziun da la diversidad da las expressiuns culturalas (CS 0.440.8) e la Convenziun da basa dal Cussegl da l'Europa per proteger las minoritads naziunalas (CS 0.441.1)

Convenziun per preservar il patrimoni cultural immaterial (CS 0.440.6) e Convenziun davart la protecziun e la promoziun da la diversidad da las expressiuns culturalas (CS 0.440.8)

La Svizra ha ratifitgà dal 2008 la Convenziun per preservar il patrimoni cultural immaterial. Tenor l'artitgel 12 da questa convenziun è mintga stadi contractant obligà da far ina u pliras glistas cun in inventari dal patrimoni cultural sin ses territori naziunal. La Svizra ha elavurà ensem cun plirs partenaris (ils chantuns, scienzias, la populaziun) in'emprima «Glista da las tradiziuns vivas en Svizra». La glista vegn actualisada regularmain e registrescha actualmain 167 tradiziuns che fan part dal patrimoni cultural immaterial, tranter quellas er pliras tradiziuns orales. La glista è vegnida approvada ils 5 da settember 2011 ed è vegnida documentada cun blers exempels sin in agen portal d'internet (www.tradiziuns-vivas.ch). Ella è vegnida publitgada en la rait ils 10 da settember 2012. Segund l'artitgel 9 che tracta la Convenziun davart la protecziun e la promoziun da la diversidad da las expressiuns culturalas ha la Svizra inoltrà tar l'UNESCO en avrigl 2012 ses emprim rapport da quatter onns davart la realisaziun da la convenziun en Svizra. Quest rapport era vegnì elavurà en ina vasta procedura da consultaziun da las autoritads regiunalas e da la populaziun cun far ina bilantscha davart las mesiras per proteger e per promover la diversidad da las expressiuns culturalas en Svizra, davart l'effect da talas mesiras e davart las sfidas existentas e pussaivlas soluziuns futuras.

Convenziun da basa dal Cussegl da l'Europa per proteger las minoritads naziunalas (CS 0.441.1)

La convenziun da basa ha da vegnir implementada en Svizra e sa chatta actualmain en il terz ciclu da surveglianza tras il Cussegl da l'Europa. Il rapport da la Svizra è vegnì inoltrà dal Cussegl federal en schaner 2012.

2.2. Dretg da linguas da la Confederaziun

2.2.1. Il dretg da linguas en la Constituziun federala

Las normas dal dretg da linguas en la Constituziun federala n'èn betg vegnidas modifitgadas dapi l'ultim rapport da la Svizra. Ina resumaziun da la infurmaziuns sa chatta en il 4. rapport da la Svizra dal 2009 (emprima part, chapitel 1.2, p. 33-35).

2.2.2. Il dretg da linguas en las leschas federalas

Per implementar las normas da la Constituziun federala ha la Confederaziun decretà pliras leschas. La Lescha federala davart las linguas naziunalas e la chapientscha tranter las cuminanzeas linguisticas (Lescha da linguas, LLing, CS 441.1) accomplescha ils princips dals artitgels 4, 18 e 70 da la Constituziun federala e furma uschia la basa legala per promover las linguas minoritaras en Svizra, la plurilinguitad e da la chapientscha tranter las cuminanzeas linguistica. La LLing è entrada en vigur il 1. da schaner 2010. L'ordinaziun respectiva (Ordinaziun davart las linguas naziunalas e la chapientscha tranter las cuminanzeas linguisticas, OLing, CS 441.11) è en vigur dapi il 1. da fanadur 2010.

Las ulteriuras leschas federalas, menziunadas en il 4. rapport da la Svizra, èn anc adina en vigur. Per ina resumaziun da las infurmaziuns renviain nus al 4. rapport da la Svizra (emprima part, chapitel 1.2, p. 34-36). Cun l'entrada en vigur da la LLing e da la OLing è vegnida abolida la Lescha federala davart agids finansials per mantegnair e promover la lingua e cultura rumantscha e taliana (CS 441.3), integrada en la LLing ed en la OLing. Medemamain è vegnida abolida la Lescha federala davart la fundaziun «Pro Helvetia», perquai che las cumpetenzas da la Pro Helvetia vegnan regladas dapi il 2012 en la nova Lescha per promover la cultura (CS 442.1).

En quai che suonda vegnan perquai preschentadas be las midadas pertutgant la legislaziun federala.

La Lescha federala davart las linguas naziunalas e la chapientscha tranter las cuminanzeas linguisticas e l'Ordinaziun da linguas

Cuntegn

La LLing reglescha ils champs d'incumbensa e d'implementaziun da la Confederaziun en connex cun la promoziun da la plurilinguitad en Svizra. La OLing fixescha las mesiras concretas e reglescha ils mecanissem da finanziaziun.

Champs d'applicaziun

1. Linguas uffizialas da la Confederaziun: Quest champ garantisce tranter auter il dretg da las burgaisas e dals burgais da sa drizzar a las autoritads federalas en ina da las linguas uffizialas ed er il dretg dal personal federal da lavurar en la lingua giavischada.
2. Promoziun da la chapientscha e dal barat tranter las cuminanzeas linguisticas: La Confederaziun po ussa sustegnair en maniera pli activa il barat tranter las scolas e la chapientscha en Svizra. Il barat da scolars permetta per exempel d'emprender ad enconuscher meglier tshellas linguas e culturas en Svizra e da communitgar meglier cun personas che han ina lingua materna differenta. La chapientscha vicendaivla tranter las cuminanzeas linguisticas po vegnir garantida grazia al sustegn da las organisaziuns activas en quest champ, grazia a la promoziun da la perscrutaziun scientifica en il champ da la plurilinguitad u grazia a la promoziun linguistica en l'instrucziun.
3. Subsidis als chantuns bilings per realisar lur incumbensas spezialas, oravant tut en connex cun l'instrucziun bilingua e l'activitad da translaziun.
4. Subsidis al chantun Tessin ed al chantun Grischun per mantegnair e promover la lingua e la cultura rumantscha e taliana.

Quai che vegn realisà actualmain

Differentas unitads da l'administraziun surveglian l'implementaziun en quests quatter champs. L'Uffizi federal da cultura (UFC) è responsabel per realisar las parts 2-4 LLing/OLing davart la repartiziun dals subsidis federal a las organisaziuns ed als chantuns; l'Uffizi federal da persunal (UFPER) e la Chanzlia federala (ChF) èn responsabels en collavuraziun cun ils departaments che las disposiziuns davart las linguas uffizialas da la Confederaziun (part 1 LLing/OLing) vegnian applitgadas. Ils departaments defineschan lur finamiras strategicas correspondentas.

Linguas uffizialas da la Confederaziun (part 1, OLing, art. 1-8):

- *Publicaziuns en rumantsch:* La publicaziun da translaziuns rumantschas da la Confederaziun sa limitescha a texts d'ina muntada speziala ed als documents da las votaziuns ed elecziuns federalas. Damai vegnan translats en rumantsch automaticamain tut ils texts legals davart ils quals vegn votà causa in referendum ed er tut ils texts d'iniziativas dal pievel. Ultra da quai vegn translata er ina tscherna da texts legals impurtants sco per exempel la Constituziun federala, il Cudesch civil svizzer ed il Dretg d'obligaziuns. Tenor cunvegna cun ils uffizis correspondentes dal chantun Grischun ha la Confederaziun er il dretg da translatar e publitgar er ulteriurs texts «d'impurtanza particulara», per exempel texts che vegnan duvrads per l'instrucziun en scola. L'activitad da translaziun en lingua rumantscha tar la Confederaziun è en emprima lingua ina mesira per promover e mantegnair la lingua. Las translaziuns publitgadas n'han betg il medem effect giuridic sco las publicaziuns tenor la Lescha davart las publicaziuns uffizialas, perquai che be ils texts publitgads en la Collecziun uffiziala èn impegnativs per tut ils adressats normads (art. 8 LPubl). In nov servetsch coordinativ en la ChF garantescha la collavuraziun entaifer l'administraziun federala e la cooperaziun tranter la ChF ed las autoritads implitgadas dal chantun Grischun.
- *Cumpetenzas linguisticas dal persunal federal:* Per las cumpetenzas linguisticas vegnan fixadas pretensiuns specificas tut tenor il nivel da la funcziun. Per ina posiziun da cader vegnan pretendidas cumpetenzas activas d'almain duas linguas uffizialas e cumpetenzas passivas d'ina terza lingua uffiziala. Per che las collavuraturas ed ils collavurators che na correspundan betg a quest profil possian cuntanscher il nivel linguistic giavischà, è vegnì realisà in vast program da furnaziun linguistica.
- *Quotas liantas per la represchentanza da las cuminanzas linguisticas en l'administraziun federala:* La represchentanza da las cuminanzas linguisticas en ils departaments ed en la Chanzlia federala sa drizza tenor las suandantas quotas fixadas en la OLing: 70% tudestg, 22% franzos, 7% talian, 1% rumantsch. Questas valurs èn vegnidas fatgas a basa da las statisticas da la dumbraziun dal pievel da l'onn 2000. Ellas duain garantir ina administraziun federala plurilingua che respecta la varietad culturala e linguistica individuala e sociala en Svizra.
- *Delegà per la plurilinguitad:* Il delegà per la plurilinguitad è responsabel per mantegnair e promover la plurilinguitad en l'administraziun federala, particularmain cun sensibilisar, cussegljar e sustegnair las unitads administrativas e cun elavurar mesiras concretas per implementar la OLing.
- *Translaziun:* Grazia a la OLing èn vegnids stgaffids 16 novs posts da translaziuns per il tudestg e per il talian. Questa mesira permetta er als collavurators franzos e talians da s'exprimer en lur lingua e garantescha ina translaziun en tudestg da lur texts. La translaziun en talian garantescha ch'i saja pussaivel da publitgar a medem temp texts en tuttas trais linguas uffizialas.

Promoziun da la chapientscha e dal barat tranter las cuminanzas linguisticas (part 2, OLing, art. 9-16):

- *Promoziun dal barat en scola (art. 9 OLing):* La Confederaziun (UFC) sustegna la Fundaziun ch per la collavuraziun confederala e per la promoziun dal barat en scola. La finamira è da redublar il dumber da participants al program da barat fin l'onn 2016 (augment actual da 15'000 a 30'000 persunas). La Fundaziun ch sviluppa programs da promoziun per il barat en la scola obligatorica e terziara durant la furnaziun professionala. Ella operescha er en il champ da la comunicaziun, da la sensibilisaziun e da la furnaziun supplementara. Per ils onns 2011-2014 ha l'UFC stipulà ina cunvegna da prestaziun cun la Fundaziun ch.
- *Collavuraziun cun ils chantuns per promover las linguas naziunalas en scola e l'acquisiziun da l'emprima lingua (art. 10 e 11 OLing):* Per l'instrucziun èn responsabels ils chantuns. La Confe-

deraziun è activa subsidiarain. Il sustegn finanziel da la Confederaziun sa restrenscha als champs suandants: Svilup da projects concrets e da novs meds d'instrucziun per promover l'instrucziun en ina secunda / terza lingua naziunala; instrucziun bilingua, perfecziunament da la magistraglia, promoziun e meglieraziun da las cundiziuns generalas per l'instrucziun en l'atgna lingua e cultura; promoziun da las cumpetenzas en la lingua naziunala locala per uffants esters avant lur scolarisaziun. Cun questas mesiras po l'instrucziun en lingua taliana sco terza lingua naziunala vegnir promovida e meglierada. L'UFC collavura cun il secretariat general da la Conferenza svizra dals directurs chantunals da l'educaziun publica (CDEP) ch'è il center da coordinaziun e prenda en consegna las petiziuns. Dus giadas èn vegnidas realisadas cun success convocaziuns per projects (2011 e 2012).

- *Center scientific da cumpetenzas per la plurilinguitad* (art. 12 OLing): Il Center scientific da cumpetenzas ha trais finamiras: 1. da coordinar e realisar la scienza applitgada per las linguas e la plurilinguitad; 2. da sviluppar ina rait che collia instituziuns scientificas deditgadas a la plurilinguitad e situadas en tut las regiuns linguisticas dal pajais; 3. dad organisar in post da documentaziun per la plurilinguitad. L'UFC ha fatg ina cunvegna da prestaziun da quatter onns (2011-2014) cun l'Institut da plurilinguitad da l'Universitad e da la Scola auta pedagogica dal chantun Friburg. Actualmain vegn lavurà vi d'in program da perscrutaziun che dura trais onns (2012-2014). Totalmain èn planisads 14 projects da perscrutaziun en ils champs suandants: «plurilinguitad individuala», «instruir ed emprender linguas», «valitar ed evaluar cumpetenzas linguisticas» e «plurilinguitad instituziunala e sociala». Il Center scientific da cumpetenzas collavura cun instituts scientifics da l'entira Svizra per pudair realisar quests projects.
- La Confederaziun (UFC) sustegna *agenturas da novitads* spezialisadas per la redacziun da texts e d'artitgels davart tematicas linguisticas, culturalas e pertutgant la politica da barat (art. 13 OLing). L'UFC collavura cun l'Agentura telegrafica svizra (ATS) e cun il Servetsch svizzer da feuilleton (SFS). Cun questas duas instituziuns ha l'UFC stipulà ina cunvegna da prestaziun da quatter onns (2012-2015).
- La Confederaziun (UFC) sustegna las *organisaziuns ed instituziuns ch'èn activas en il champ da la chapientscha* (art. 14 OLing, vesair il chapitel 3 da l'emprima part da quest rapport). Ella sustegna er organisaziuns ed instituziuns che promovon activamain la plurilinguitad (regularmain o cun projects) e la chapientscha tranter las cuminanzas linguisticas en differents secturs (organisaziun d'occurrências, revistas litteraras u da pedagogia linguistica, projects da barat ordaifer la scola, acziuns da sensibilisaziun etc.).

Sustegn dals chantuns bilings (part 3, OLing, art. 17) per ademplir lur incumbensas particularas en connex cun la plurilinguitad (cumpetenzas linguisticas dal persunal chantunal, translaziun, sensibilisaziun da la populaziun etc.) ed en connex cun l'instrucziun linguistica (promoziun da l'instrucziun bilingua, svilup ed acquisiziun da material didactic etc.). L'UFC ha ina cunvegna da prestaziun da quatter onns (2012-2015) cun mintga chantun bilingo o pluriling (Berna, Friburg, Vallais e Grischun).

Sustegn da las mesiras per mantegnair e per promover la lingua e cultura rumantscha e taliana ch'èn vegnidas definidas dal chantun Tessin e dal chantun Grischun (part 4, OLing, art. 18-25): En questa part da l'ordinaziun vegnan reglads ils subsidis federals destinads a quests dus chantuns per promover il rumantsch ed il talian. I sa tracta da mesiras en ils secturs da la translaziun, da la publicaziun, da l'ediziun, da la pressa e da las organisaziuns che sustegnan activamain las linguas minoritaras sco er da mesiras chantunals per la promoziun da la lingua e cultura rumantscha e taliana.

Ulteriuras leschas ed ordinaziuns

Ordinaziun davart las translaziuns en l'administraziun federala generala (CS 172.081)

L'Ordinaziun davart las translaziuns en l'administraziun federala generala vegn actualmain revedida. Il text dal 1995 duai vegnir adattà a la nova legislaziun linguistica ed als svilupps actuals en l'activitad da translaziun (augment dal pensum da translatar, necessitad permanenta da coordinar etc.). L'ordinaziun revedida entra en vigur l'emprim da schaner 2013.

Lescha federala per promover la cultura LPCu (CS 442.1)

La Lescha federala dals 11 da december 2009 davart la promoziun da la cultura è entrada en vigor il 1 da schaner 2012. La LPCu concretisescha ed implementescha l'incumbensa constitutiva da l'artitgel 69 da la Constituziun federala (artitgel da cultura). La lescha delimitescha en maniera exacta ils secturs da cumpetenzza da la Confederaziun, dals chantuns, da las vischnancas e da las citads en connex cun la promoziun da la cultura e reglescha ultra da quai la repartiziun da las incumbensas tranter las unitads administrativas responsablas per la promoziun da cultura e la fundaziun Pro Helvetia. Ella definescha er directivas per la politica culturala da la Confederaziun e modernisescha l'organisaziun da la fundaziun Pro Helvetia.

La missiva davart la promoziun da cultura 2012-2015 (missiva da cultura) precisescha la direcziun strategica da la politica culturala da la Confederaziun per ils onns da credit 2012 fin 2015. La missiva definescha sco finamiras essenzialas da la politica culturala da la Confederaziun: da tgirar la diversitad culturala e da meglierar l'access a la cultura; da promover il barat e da procurar per bunas cundiziuns generalas per l'economia creativa e culturala; da rinforzar la collavuraziun cun ils chantuns, las citads e las vischnancas en in dialog cultural naziunal per meglierar il barat d'infurmaziuns, per identifitgar interess cuminaivels u complementars dals partenaris e per rinforzar lur collavuraziun. La missiva da cultura è vegnida approvada dal parlament l'atun 2011.

Sentenzias dal Tribunal federal ch'èn relevantas per las linguas

Il Tribunal federal ha ina rolla significativa areguard l'interpretaziun dal dretg da linguas chantunal e federal tant sco areguard il respect da tals dretgs. En la glista suandanta vegnan enumeradas las sentenzias giudizialas relevantas per il dretg da linguas, approvadas dapi il 2010.

Sentenzia davart il plant da dretg public cunter il tribunal chantunal da Friburg dals 18 da schaner 2010 (136 I 137) pertutgond la libertad da lingua, la lingua uffiziala e la lingua da procedura: Il Tribunal federal approvescha il plant encunter la dretgira chantunala ch'aveva pretendì dad ina persuna che ha fatg plant da translatar en franzos ses recurs. L'alineia 2 da l'artitgel 17 da la constituziun chantunala permetta a mintga persuna da sa drizzar a la dretgira chantunala en la lingua uffiziala ch'ella preferescha – franzos u tudestg. Quai vala independentamain da la lingua da procedura. Sch'in document giuridic è redigì en in'otra lingua uffiziala na sto quel betg vegnir translata en la lingua da procedura per che la dretgira chantunala tractia il cas. Uschia sustegna il Tribunal federal damai la regla che vala per tut la Confederaziun. Mintga persuna po sa drizzar a las autoritads federalas en la lingua uffiziala ch'ella preferescha, persunas da lingua rumantscha er en rumantsch.

Sentenzia cunter il Ministère public e cunter la dretgira chantunala giurassiana dals 11 da schaner 2012 (1B_4/2012): Il Tribunal federal refusa il recurs dal recurrent e confirmescha la decisiun da la dretgira chantunala giurassiana da betg entrar en il cas, causa che la lingua da procedura n'è betg correcta. Il Tribunal federal confirmescha che la libertad da lingua tenor l'art. 18 Cst. na survegnia betg ina protecziun absoluta. En in process cun autoritads chantunals vegn limitada la libertad da lingua tenor il princip da las linguas uffizialas da mintga chantun. Ina persuna ch'inoltrescha in plant n'ha betg il dretg da communitar cun las autoritads en autras linguas – ch'i saja sia lingua materna ubain in'otra lingua naziunala (cun renviament a la DTF 136 I 149, 4.3, p. 153). La curt penala da la dretgira chantunala na cuntrafa damai betg a l'alineia 2 da l'artitgel 8 da la Constituziun federala, sch'ella pretenda dal recurrent da translatar en franzos sia dumonda redigida en talian.

Sentenzia encunter il Ministère public e cunter la dretgira chantunala giurassiana dals 14 da schaner 2012 (1B_17/2012): Il Tribunal federal conferma danovamain che la libertad da lingua na survegnia betg ina protecziun absoluta e vegn limitada tenor il princip da las linguas uffizialas da mintga chantun. Ina persuna ch'inoltrescha in plant n'ha betg il dretg da communitar cun las autoritads en autras linguas – ch'i saja sia lingua materna u ina da las linguas naziunals. Dad obligar il recurrent d'inoltrar en franzos sia dumonda scritta en tudestg n'è damai betg ina limitaziun da la libertad da lingua che violess l'artitgel 18 da la Constituziun federala.

Sentenzia en il recurs da dretg public cunter il Departament d'educaziun, cultura e sport e cunter la regenza dal chantun Tessin dals 26 d'avrigl 2012 (138 I 123) pertutgond la libertad da lingua ed il princip da territorialitad: Il Tribunal federal refusa il recurs e declera che l'interess privat dals recurrents da duvrar in'otra lingua tenor bainplaschair saja d'impurtanza secundara. La decisiun da las autoritads tessinaias da betg permetter la visita d'ina scola englaisa enstagl d'ina scola taliana correspun-

da a la constituziun e na violescha betg la libertad da lingua. Il Tribunal federal attribuescha al chantun tenor il princip territorial la cumpetenza da definir la lingua uffiziala per l'instrucziun en scolas privatas. Il dretg dal chantun da relaschar prescripziuns en quest senn, limitond la libertad da lingua, sa basa sin il princip da l'unitad dals territoris linguistics che fa part dal princip territorial. Las normas da la lescha da scola dal chantun Tessin, che defineschan ch'il diever dal talian è obligatoric en las scolas publicas e – sut tschertas cundiziuns – er en las scolas privatas, èn da considerar sco mesira per mantegnair l'identitad da la Svizra taliana. Perquai èn questas normas da grond interess public.

Ulteriuras sentenzias relevantas dal Tribunal federal:

Sentenzia 4D_49/2010 dal Tribunal federal, dals 20-05-2010

Sentenzia 9C_37/2011 dal Tribunal federal, dals 20-06-2011

Sentenzia 8C_855/2010 dal Tribunal federal, dals 11-07-2011

2.3. Dretg da linguas en ils chantuns

Dapi l'ultim rapport da la Svizra n'èn betg vegnidas midadas las disposiziuns areguard las linguas en las constituziuns chantunalas, cun excepziun dal chantun Giura. Ina resumaziun da las infurmaziuns sa chattan en il 4. rapport da la Svizra dal 2009 (emprima part, chapitel 1.3, p. 39-42).

Il chantun Giura ha decretà ils 17 da november 2010 la *Loi concernant l'usage de la langue française*. Ils artitgels 2 ed 8 renconuschan ils dretgs da las minoritads linguistics sco p.ex. da la vischnanca Ederswiler. L'artitgel 2 da la lescha renconuscha la libertad da lingua e pretenda che las minoritads linguistics e la diversitad linguistica vegnian respectadas. L'artitgel 8 garantisce la pussaivladad da duvrar in'otra lingua sper il franzos, sche necessari per raschuns d'infurmaziun u dal dretg privat.

Per las novaziuns en la *Lescha da linguas dal chantun Grischun* renviain nus a la terza part da quest rapport (Rapport dal chantun Grischun davart l'applicaziun da la Charta).

2.4. Instrucziun da linguas en la scola obligatorica

La Conferenza svizra da dals directurs chantunals da l'educaziun publica (CDEP) ha acceptà il mars 2004 ina strategia per sviluppar l'instrucziun linguistica en Svizra. Las prescripziuns structuralas da questa strategia èn vegnidas integradas en il Concordat interchantunal davart l'armonisaziun da la scola obligatorica (HarmoS). Quest contract statal tranter ils chantuns è entrà en vigur il 1 d'avust 2009. El vala per ils chantuns ch'han ratifitgà il concordat.

Las finamiras cuminaivlas ch'ils chantuns han formulà per sviluppar l'instrucziun linguistica èn las suandantas:

- Tut ils scolars vegnan instruids a partir da la scola primara en ina segunda lingua naziunala ed en englais, e quai il pli tard a partir dal 3. e dal 5avel onn da scola. Ils chantuns Tessin e Grischun pon deviar da questa regulaziun, sch'els porschan anc ina terza lingua naziunala sco lingua obligatorica. L'instrucziun en la segunda lingua naziunala vegn cumpletada d'instrucziun culturala. L'onn da scola 2011/2012 han quasi tut ils chantuns anticipà l'instrucziun da l'emprima lingua estra sin il terz onn da scola. L'anticipaziun da la segunda lingua estra sin il tschintgavel onn da scola è vegnida realisada en passa la mitad dals chantuns e vegn prest er realisada en il rest.
- Parallelamain vegn er sviluppada vinavant l'instrucziun linguistica per pudair ademplir finamiras definidas cleramain. Questas vegnan deducidas dals standards da furmaziun naziunals formulads concernent las duas linguas estras per la fin dal sisavel e dal novavel onn da scola. Per tuttas duas linguas estras èn vegnids definids standards equivalents per la fin da la scola obligatorica. Standards da furmaziun naziunals èn er vegnids definids per la fin dal segund, sisavel e novavel onn da scola.
- L'emprima lingua estra vegn definida e coordinada regiunalmain. En la maioritad dals chantuns da lingua tudestga è quai l'englais. En ina minoritad dals chantuns germanofons lung il cunfin linguistic, en ils chantuns francofons ed en il tessin vegn instruida vinavant ina segunda lingua naziunala sco emprima lingua estra.

- Per il temp da la scola obligatorica stoi dar tut tenor la dumonda er ina purschida facultativa d'instrucziun en ina terza lingua naziunala.

Als standards da furmaziun naziunals (cumpetenzas da basa) per las linguas

Als standards da furmaziun naziunals (cumpetenzas da basa) èn vegnids sviluppads da consorzis scientifics en il rom dal concordat HarmoS durant trais onns (sper als standards per la lingua d'instrucziun e las linguas estras er standards per la matematica e las ciencias natiralas). Els èn vegnids acceptads en zercladur 2011 da l'assemblea plenara da la CDEP. La definiziun da las cumpetenzas da basa è destinada surtut a las instituziuns che sviluppan als plans d'instrucziun regiunals per las linguas (*Plan d'études romand*, Lehrplan 21 per la svizra germanofona, plan d'instrucziun tessinai), als meds d'instrucziun ed als instruments d'evaluaziun. En l'avegnir vegn controllà en il rom dal monitoring da la furmaziun cun examinaziuns punctualas represchentativas, sche las cumpetenzas da basa èn vegnidas cuntanschidas. Als resultats da questas examinaziuns permettàn lura da deducir mesiras per sviluppar vinavant la qualitat dal sistem da furmaziun.

Tematicas actualas

Cun l'entrada en vigur dal concordat HarmoS e cun l'anticipaziun da l'instrucziun en las linguas estras han divers chantuns germanofons dumandà da pudair spustar l'instrucziun da franzos sin il 7avel onn da scola. Als arguments eran ch'ils meds d'instrucziun na sajan betg anc adattads al nov sistem d'instrucziun e che l'instrucziun prematura da linguas estras strapatschia als uffants. Ina decisiun èn questa dumonda n'è anc betg enconuschenta.

Il cumenzament dal 2012 han trais commembers dal parlament turtigais inoltrà in postulat a la regenza da render facultativa l'instrucziun da franzos a nivel secundar per scolars cun difficultads d'emprender a la fin dal temp da scola obligatoric. Quest postulat ha interessà fitg la populaziun. En il chantun Turtig vegn instrui l'englais avant il franzos. Sche quest postulat vegniss acceptà, pudess quai avair consequenzas gravantas per la chapientscha tranter las cuminanzeas linguisticas. Ina decisiun èn questa dumonda n'è anc betg enconuschenta.

Per l'instrucziun linguistica en il chantun Grischun e per infurmaziuns davart l'introducziun dal rumantsch grischun en las scolas renviain nus a la terza part da quest rapport (Rapport dal chantun Grischun davart l'applicaziun da la Charta).

3. Organisaziuns relevantas per la politica da linguas e da chapientscha

En connex cun las organisaziuns relevantas per la politica da linguas e da chapientscha n'hai betg dà midadas impurtantas dapi l'ultim rapport da la Svizra. Ina resumaziun da las infurmaziuns sa chatta en il 4. rapport da la Svizra dal 2009 (emprima part, chapitel 2, S. 42-44).

L'onn 2012 ha la Confederaziun sustegnì tenor la litera b da l'artitgel 18 da la LLing e tenor l'artitgel 14 da la OLing las suandantas organisaziuns activas en il champ da la plurilinguitad e da la chapientscha: Forum Helveticum, Coscienza Svizzer, Service de Presse Suisse, Forum für die Zweisprachigkeit, Fondazione Lingue e Culture, APEPS, Infoclick (per il project Get-Together), Aux Arts etc.

Novas organisaziuns activas a nivel chantunal per la promoziun dal bilinguissem e da la plurilinguitad èn las suandantas:

- InfoGrigione: Associaziun grischuna per promover l'infurmaziun en lingua taliana. Organisaziun activa en il chantun Grischun.
- Murten Morat bilingue MMB: Associaziun per promover la bilinguitad. Organisaziun activa en il chantun Friburg.
- Forum Partnersprachen Freiburg. Organisaziun activa en il chantun Friburg.

4. Realisaziun da las recumandaziuns

Las recumandaziuns dal cussegl da ministers sa drizzan surtut al chantun Grischun. Il rapport dal chantun Grischun sa chatta en la terza part da quest rapport (Rapport dal chantun Grischun davart l'applicaziun da la Charta).

SEGUNDA PART

1. Mesiras per implementar l'artitgel 7 da la Charta

En la part che suonda vegnan resumadas las mesiras dal dretg e da la politica da linguas che la Confederaziun ha instradà per implementar l'artitgel 7 da la charta. En quest connex vegnan tractadas las dumondas specificas dal comité d'experts davart la realisaziun da las singulas disposiziuns da l'artitgel 7. Quellas èn vegnidas inoltradas al Cussegl federal en il 4. rapport dals experts dals 8 da december 2010 ed en il catalog da dumondas dals 5 da december 2011.

1.1. Art. 7 al. 1 lit. a (ritgezza culturala)

En ses 4. rapport dals experts davart l'implementaziun da la Charta en Svizra ha il comité d'experts gratulà al Cussegl federal per l'entrada en vigur planisada da la LLing e da la OLing l'onn 2010 (§14).

La LLing e la OLing èn entradas en vigur l'onn 2010. Ellas contribueschan bler per la renconuschientscha da las linguas minoritaras en Svizra e defineschan mesiras concretas per promover e mantegnair quellas. Actualmain vegn lavorà per realisar las disposiziuns legalas da questa lescha (vesair l'emprima part, chapitel 2, p. 11-13 da quest rapport).

1.2. Art. 7 al. 1 lit. b (territori geografic)

Il respect dal territori geografic da mintga lingua regionala u minoritara è garantì tenor la Constituziun federala, surtut cun la libertad da lingua, cun il princip territorial e cun l'obligaziun dals chantuns da resguardar en la definiziun da lur linguas uffizialas er las minoritads linguisticas tradiziunalas (art. 70, al. 2 Cst.).

Cunquai ch'i n'ha dà naginas midadas en quest connex dapi l'ultim rapport, valan vinavant las infurmaziuns dal 4. rapport da la Svizra dal 2009 (vesair la segunda part, chapitel 1.2, p. 53).

Fusiuns da vischnancas e promoziun dal rumantsch

En ses 4. rapport dals experts davart l'implementaziun da la Charta en Svizra ha il comité d'experts fatg la dumonda suandanta al Cussegl federal (§16): Tge mesiras èn vegnida realisadas per garantir che las novas unitads administrativas n'impedeschian betg la promoziun dal rumantsch e che l'instrucziun rumantscha vegnia garantida vinavant almain en la dimensiun d'avant la reorganisaziun?

Infurmaziuns detagliadas davart las disposiziuns generalas da la Lescha da linguas dal chantun Grischun sa chattan en il 4. rapport da la Svizra (§23). Fin ussa vegnan fatgas las discussiuns areguard la fusiun da vischnancas a basa dals resultats da la dumbraziun dal pievel da l'onn 2000. La fusiun avanzada il pli fitg che vegn realisada al cunfin linguistic è per il mument la fusiun «Glion Plus». En sesidas cun ils responsabels locals han l'Uffizi da vischnancas e l'Uffizi da cultura dal chantun Grischun tschertgà soluziuns che garanteschian la protecziun necessaria dal rumantsch sco lingua uffiziala e sco lingua da scola. La votaziun davart la fusiun da las vischnancas è prevista per ils 16 da november 2012.

1.3. Art. 7 al. 1 lit. c (promoziun da linguas regionalas u minoritaras)

Sco gia menziunà en il 4. rapport da la Svizra dal 2009 (segunda part, chapitel 1.3, p. 53-55) ed en l'emprima part, chapitel 2 da quest rapport, ha la Confederaziun realisà mesiras concretas per mantegnair e promover las linguas minoritaras, tant sco definì en la Constituziun federala (art. 70, lit. 4 e 5) ed en la Lescha da linguas (sustegn dals chantuns plurilinges, art. 21 LLing, e sustegn dals chantuns Grischun e Tessin per mantegnair e promover la lingua e cultura rumantscha e taliana, art. 22 LLing).

En il 4. rapport da la Svizra dal 2009 è er vegnida menziunada la fundaziun d'ina chasa editura rumantscha professiunala (Chasa Editura Rumantscha CER). Infurmaziuns detagliadas davart questa instituziun sa chattan en la terza part da quest rapport (Rapport dal chantun Grischun davart l'applicaziun da la Charta, infurmaziuns generalas).

Instituziuns che defendan il talian en Svizra

La primavaira 2012 è vegnida fundada la grupp d'interess parlamentara «Italianità» cun la finamira da rinforzar la preschientscha dal talian a nivel federal e da svegliar en diversas manieras dapli interess per la cultura talian en la lavur dal Parlament federal. Questa grupp è averta per parlamentararis che sustegnan la pluralitad culturala e linguistica da la Svizra, independentamain da lur lingua materna e da lur competenzas linguisticas (ulteriuras infurmaziuns chattan ins en il rapport dal Tessin en il chapitel 2.1.1 da la terza part da quest rapport).

La stad 2012 ha la regenza tessinaisa envidà associaziuns, instituziuns e gruppaziuns publicas e privatas che s'engaschan per la promoziun e defensiun dal talian en Svizra ad in *Forum per preservar la lingua taliana en Svizra*. La finamira d'ina tala nova instituziun è da sviluppar strategias ed iniziativas cuminaivlas per mantegnair il talian en Svizra. L'idea da fundar in tal forum sa basa sin las preoccupaziuns da la politica en connex cun la situaziun dal talian en Svizra (vesair surtut la segunda part, chapitel 1.6 da quest rapport). La fundaziun uffiziala da quest forum è prevista per l'atun 2012.

Plazzas da transit per viagiants

En ses 4. rapport dals experts ha il comité d'experts fatg la dumonda suandanta al Cussegl federal (§20): Infurmai p.pl. il comité d'experts, sch'igl è vegnidas realisadas mesiras per proteger e promover ils jenics en connex cun plazzas da transit per viagiants jenics.

La Svizra ha infurmà detagliadamain davart la dumonda da las plazzas da transit per viagiants en ses «Terz rapport da la Svizra davart la realisaziun da la Convenziun da basa dal Cussegl da l'Europa per proteger las minoritads naziunalas» (art. 43-47) dals 12 da schaner 2012. Las mesiras specificas per l'installaziun da plazzas da transit per viagiants jenics vegnan detagliadas en quel rapport. Per ulteriuras infurmaziuns vegnan perquai agiuntads ils artitgels respectivs en l'annexa da quest rapport. Qua segua ina curta resumaziun da las mesiras centralas e dals svilups cuntanschids en quest connex dapli il 4. rapport da la Svizra:

- Ils chantuns èn principalmain responsabels per la planisaziun dal territori e cunquai er per resguardar ils basegns dals viagiants en lur planisaziun. L'Uffizi federal da svilup dal territori ARE pretenda sistematicamain che la problematica da las plazzas da transit vegnia resguardada en ils plans directivs dals chantuns.
- La fin da l'onn 2010 è vegnida analisada la dumonda dals viagiants en passa la mitad dals plans directivs chantunals. Quai na signifitga dentant betg automaticamain ch'i dettia er plazzas da transit en quests chantuns. I dovra mesiras concretas.
- La Confederaziun evaluescha ultra da quai, sch'ins pudess duvrar areals militars u areals da l'Uffizi federal da vias ASTRA e da las Viafiers federalas VFS ch'èn danvanz sco plazzas da transit lung las vias principalas. En quest connex è vegnidas fatgas diversas propostas als chantuns ch'èn per part er gia vegnidas realisadas. Il chantun Friburg vegn ad installar sin il territori da la vischnanca da Sâles vi da l'autostrada A12 sper in restaurant d'autostrada ina piazza da transit. Quest project insolit ha duvrà il permiss dal Cussegl federal (ils 11 da mars 2011), cunquai che l'access a questa piazza è pussaivel mo directamain da l'autostrada. Questa piazza da transit vegn installada en collavuraziun tranter la Confederaziun ed il chantun Friburg. L'Uffizi federal da vias cumpra il terrain d'ina persuna privata ed al renda lura accessibel. Er las immobiglias dad Armasuisse han fatg diversas propostas als chantuns per areals che pudessan vegnir duvrads eventualmain sco plazzas da dimora u da transit per viagiants. In terrain è reservà cun la finamira da vender el al chantun per al duvrar lura sco piazza da transit (chantun Son Gagl) – la procedura per stgaffir ina nova zona è instradada (Lescha davart la planisaziun dal territori). En dus ulteriurs chantuns (Vallais e Tessin) è vegnids examinads pli detagliadamain dus terrens. Ina posiziun uffiziala da quests dus chantuns manca anc.

- Sin il territori da la vischnanca Cham en il chantun Zug è vegnida averta ina nova piazza da transit il fanadur 2010. Ina ulteriura piazza da transit è vegnida installada il zercladur 2012 ad Aarau. Tuttina è il dumber total da plazzas da transit che servan als viagiants svizzers durant ils mais da stad per sa staziunar e far lur activitads commercialas sa reducida ils ultims 10 onns da 51 a 43.

La fundaziun «Radgenossenschaft der Landstrasse» ha formulà en il rom da la consultaziun per la redacziun da quest rapport la posiziun suandanta: «La situaziun dad oz n'è betg pli nauscha dentant n'er betg meglra, quai è per nus cleramain negativ. Ozendi è la problematica dals viagiants esters en Svizra fitg virulenta ed ella vegn a daventar anc pli imminente. Sin las plazzas da dimora vegnan cumbinadas duas culturas differenzas (viagiants svizzers e viagiants esters) e quai chaschuna grondas cuntraversas. Ultra da quai manca blera piazza [...]. I fiss impurtant ch'i dess la pussaivladad da s'occupar er dals viagiants esters per evitar conflicts.»

Mantegniment da la lingua tudestga a Bosco Gurin

A Bosco Gurin abitan mo anc duas famiglias cun totalmain quatter uffants che discurran er quest dialect local. In'otra famiglia cun dus uffants discurra er tudestg da Gurin, abita dentant en ina outra vischnanca da la vallada. Actualmain (onn da scola 2011/2012) van trais scolaras e scolar da Bosco Gurin a la scola da Cevio: ina matta da lingua taliana va en scolina, ina outra matta en la scola primara ed in mat biling va en scola secundara. Quest mat visita regularmain las uras da tudestg regularas da la scola tessinaisa.

En ses 4. rapport dals experts ha il comité d'experts fatg la dumonda suandanta al Cussegl federal (§23): Tge mesiras èn vegnidas realisadas per sustegnair projects locals per promover il tudestg a Bosco Gurin e per correspunder als giavischs da la populaziun germanofona da Bosco Gurin concernent la scolaziun dals uffants?

Infurmaziuns detagliadas sa chattan en la terza part da quest rapport (rapport dal chantun Tessin, chapitel 2.1.2).

1.4. Art. 7 al. 1 lit. d (diever da las linguas regiunalas e minoritaras)

Cunquai ch'i n'ha da naginas midadas en la legislaziun interna pertutgant questa dumonda, valan vinavant las infurmaziuns dal 4. rapport da la Svizra dal 2009 (vesair la segunda part, chapitel 1.4, p. 55-56).

Post per in correspondent da lingua taliana

En ses 4. rapport dals experts ha il comité d'experts fatg la dumonda suandanta al Cussegl federal (§24): Nus supplitgain da dar dapli infurmaziuns davart la creaziun d'in post per in correspondent da lingua taliana ch'è vegnida discutada en il 4. ciclus da surveglianza.

L'onn 2008 ha il Departament federal per ambient, traffic, energia e communicaziun DATEC attribui ina concessiun per in program d'UUC (Radio Grischia) a la Südostschweiz Radio/TV AG (Cuira) cun in contract da prestaziun ed il dretg da survegnir ina part da las taxas. L'intrapraisa concessiunada è stada pronta da finanziar ina part dal post per in correspondent da lingua taliana a Cuira. Cunquai ch'ina intrapraisa concurrenta ha inoltrà in recurs al Tribunal administrativ federal, n'è la concessiun attribuida betg anc entrada en vigur il mument da la redacziun da quest rapport. Il correspondent da lingua taliana po vegnir elegì mo cur che la decisiun definitiva dal tribunal è publicada.

Entant ha l'*Associazione grigione per la promozione dell'informazione di lingua italiana* inoltrà ina dumonda a la Confederaziun ed al chantun Grischun da crear ina piazza per in correspondent da lingua taliana che fiss da finanziar a basa da las leschas da lingua dal chantun e da la Confederaziun. Questa dumonda vegn actualmain evaluada.

En favrer 2011 è vegnì stgaffi cun «Grigioni sera» l'emprim schurnal da radio en lingua taliana per il Grischun. Questa emissiun da var diesch minutas cun infurmaziuns davart il Grischun vegn emessa mintga di da lavur a las 18.55h sin Rete Uno, l'emprim chanel da la Radiotelevisione svizzer da lingua italiana RSI. Dapi il favrer 2012 po l'emissiun «Grigioni sera» vegnir recepida en tut la Svizra. Il pro-

gram vegn producì dals correspondents da la RSI en la chasa da medias da la Radiotelevision Svizra Rumantscha RTR a Cuira. Igl èn vegnidas stgaffidas 2.5 plazzas a temp cumplain.

Preschientscha dal jenic en il radio

En ses 4. rapport dals experts ha il comité d'experts fatg la dumonda suandanta al Cussegl federal (§27): Tge mesiras èn vegnida realisadas per evaluar cun represchentants dals viagiants la tematica d'ina eventuala preschientscha al radio?

La promoziun da la lingua jenica per ils jenics fa part d'in project concret che la Confederaziun sustegna (vesair la segunda part, chapitel 1.6 da quest rapport). La dumonda, en tge rom che la lingua jenica duai vegnir intermediada a la populaziun che na discurra betg il jenic è anc adina cuntraversa entaifer la cuminanza jenica. Perquai na fai betg surstar ch'i n'ha anc dà naginas dumondas concretas da la cuminanza jenica per emissiuns da radio en lingua jenica.

Chantuns bilings Berna e Friburg

En il chantun biling da Berna han represchentants d'organisaziuns nungovernamentalas rapportà da difficultads punctualas en la communicaziun cun las instituziuns chantunalas en franzos. I sa tracta surtut da las autoritads socialas, siond che betg tut lur emploiads na discurran franzos. Il chantun Berna ha prendì posiziun en il rom da la consultaziun per la redacziun da quest rapport sco suonda: «Intgins departaments han engaschà dapli persunas che discurran franzos, entant che lur dumber è pli pitschen en auters departaments. Tut en tut èn las persunas che discurran franzos represchentadas bain e lur dumber correspunda a la populaziun da lingua franzosa en il chantun (var 7.8%). Igl è dentant evident che questa relaziun na vegn betg adina respectada, surtut betg per posts da cader. La maioritad dals posts da cader han persunas da lingua tudestga. Perquai èsi pussaivel ch'i haja dà en l'in u l'auter departament difficultads da communicaziun.»

L'associaziun «Deutschfreiburger Heimatkundeverein» ha admonì che l'alineia 3 da l'artitgel 6 da la nova constituziun dal chantun Friburg na saja anc adina betg vegnì concretisà en ina lescha da linguas chantunala. Quel alineia prevesa che tant il franzos sco il tudestg pon esser linguas uffizialas en vischnancas cun ina communitad linguistica minoritara tradiziunala. L'associaziun è da l'avis ch'il tudestg haja anc adina ina rolla marginala en las autoritads chantunalas da la citad da Friburg. Il chantun Friburg ha prendì posiziun en il rom da la consultaziun per la redacziun da quest rapport sco suonda: «Fin ussa ha la regenza adina tractà la chapientscha tranter las cuminanzas linguisticas sco tematica prioritara ed ha agì en maniera concreta e pragmatica. Quai n'ha betg chaschunà situaziuns da conflict, siond che las vischnancas han sustegnì quest proceder. La regenza elegida l'onn passà vegn a definir il program politic per la nova legislatura e vegn a resguardar particularmain la dumonda da las linguas.» Ins sto agiuntar che la Confederaziun ha sustegnì il chantun Friburg ils onns 2011 e 2012 (tenor l'art. 21 Lling e l'art. 17 OLing davart ils chantuns plurilinges) cun subsidis per realisar curs da franzos e da tudestg per ils emploiads chantunals.

1.5. Art. 7 al. 1 lit. e (relaziuns culturalas e barat linguistic)

Il comité d'experts n'ha formulà ni observaziuns ni dumondas en quest connex.

Las infurmaziuns dal 4. rapport da la Svizra dal 2009 davart la promoziun dals contacts per persunas da lingua taliana e rumantscha cun persunas d'autras linguas valan vinavant (vesair la segunda part, chapitel 1.5, p. 56-57).

Qua vegnan preschentads intgins projects ch'èn vegnids instradads ils ultims trais onns e che han la finamira da promover il barat linguistic e las relaziuns culturalas tranter las cuminanzas linguisticas en Svizra:

Projects da barat tranter las cuminanzas linguisticas dal chantun Grischun (vesair l'art. 15, Lling GR): l'onn da scola 2008/2009 han participà otg classas dal nivel primar e trais classas dal nivel secundar ad in'emna da barat tranter scolars. Totalmain èn viaggiads 198 scolars grischuns en ina outra regiun linguistica dal chantun. L'onn da scola 2009/2010 han participà quatter classas dal nivel primar e trais classas dal nivel secundar ad in'emna da barat tranter scolars. Totalmain han participà 149 scolars grischuns a quest barat linguistic en il chantun. L'onn da scola 2010/2011 han quatter classas dal

nivel primar da quatter scolas differentas, totalmain 77 scolars, realisà in'emna da barat. Ultra da quai er duas scolas dal nivel secundar I, totalmain 113 scolars grischuns e tessinais. Quel onn han absolvi in barat da scolars er 20 scolars dal nivel secundar II. Las datas per l'onn 2011/2012 n'èn betg anc definitivs. Fin la fin da fanadur 2012 ha l'Uffizi per la scola populara ed il sport USS survegnì otg annunzias da scolas primaras (totalmain 157 scolars) e set annunzias da scolas secundaras I (totalmain 171 scolars). Ils barats han mintgamai gi lieu tranter las regiuns da lingua tudestga e da lingua taliana. Questas activitads da barat èn vegnidas sustegnidas finanziailmain dal chantun.

Program da lingua e cultura taliana da la Università della Svizzera italiana USI: Dapi la stad 2012 organisescha la USI in program da lingua e cultura taliana per ils scolars dals gimnasis da la Svizra tudestga e da la Svizra franzosa. Ils curs duran duas fin trais emnas ed han lieu sin il campus da la USI a Lugano. En il rom da quests curs datti bleras activitads che duain intermediar infurmaziuns davart la Svizra taliana. Ils participants dorman tar famiglias tessinaisas cun uffants en la medema vegliadetgna. Ils participants visitan la damaun curs da lingua, suentermezdi van els en il labor linguistic ed ina saira vegn mussà in film. En collavuraziun cun la citad da Lugano vegnan er organisadas diversas excursiuns culturalas che duain mussar als participants la Svizra taliana. Er sche quest program è vegnì instradà pir da curt, èn gia s'annunziadas numerusas persunas per quest onn.

En connex cun il barat ordaifer la scola rendain nus attent al project *Get-Together* che survegn in sustegn finanziail da la Confederaziun. Quest project ha la finamira da promover il barat e la chapientscha linguistica ordaifer la scola. *Get-Together* vul amplifitgar las pussaivladads per in barat linguistic permettend surtut da scuvrir la diversitad culturala en maniera divertenta ordaifer la scola. *Get-Together* organisescha cun instituziuns partenarias diversas occurrenzas culturalas en tut la Svizra. Quests programs permettan in access viv a las diversas spartas sco l'art, la musica, l'artisanat tradiziunal, il saut, la gastronomia e la litteratura.

1.6. Art. 7 al. 1 lit. f (intermediar ed emprender las linguas regiunalas u minoritaras)

Ils chantuns èn responsabels per il sector da la furmaziun. 18 chantuns porschan ina matura bilingua cun diversas cumbinaziuns da linguas inclusiv l'englais. Quai permetta da promover las cumpetenzas en linguas estras ed il barat tranter las cuminanze linguisticas. Ils quatter chantuns plurilingvs porschan tuts ina matura bilingua en las linguas uffizialas chantunalas. Ils chantuns Neuchâtel, Turgitg e Grischun porschan er ina matura bilingua cun talian.

Er sch'ils chantuns èn responsabels per il sector da la furmaziun, po la Confederaziun pagar tenor l'artitgel 16 LLing e l'artitgel 10 OLing subsidis als chantuns per promover projects innovativs per l'instrucziun en la segunda u terza lingua naziunala (per ulteriuras infurmaziuns vesair l'emprima part, chapitel 2.2 da quest rapport). Quests subsidis na sa limiteschan betg a la produenziun da meds d'instrucziun per linguas regiunalas u minoritaras, ma permettan er da sviluppar projects innovativs en tut las linguas naziunalas.

Qua vegnan preschentads dus projects spezialmain interessants ch'èn vegnids sustegnids cun quests credits e che promovon l'instrucziun en las linguas naziunalas:

- Il project «Curriculum minimo d'italiano» (vesair il 4. rapport da la Svizra, terza part, rapport dal chantun Tessin, p. 99) è vegnì sviluppà en il rom dal program naziunal da perscrutaziun 56 davart la diversitad linguistica e las cumpetenzas linguisticas en Svizra. Il program è vegnì sviluppà e cumplettà suenter questa emprima fasa, uschia ch'el po vegnir duvrà er en maniera pli derasada en tut las scolas da la Svizra tudestga. Il project vul promover l'instrucziun dal talian ordaifer il chantun Tessin e porscha ina metoda innovativa per emprender talian. Ils iniziants vulessan adattar il project «Curriculum minimo» per pudair duvrar el er en scolas da lingua franzosa.
- In auter svilup actual e fitg positiv è il project da pilot d'ina matura bilingua en ils dus chantuns Basilea-Champagna e Giura. Il project è vegnì instradà l'onn da scola 2012/2013 e propona in sistem dal tuttafatg nov: Las lecziuns vegnan dadas durant quatter onns a dus gimnasis differents. Ils emprims dus onns vegnan absolvids en il gimnasi regional da Laufen (BL), ils ultims dus onns en il gimnasi chantunal da Porrentruy (JU). La classa bilingua visitan diesch scolars da lingua franzosa e diesch scolars da lingua tudestga. Durant ils emprims dus onns a Laufen han lieu 80% da las lecziuns en tudestg, il rest en franzos. A Porrentruy vala lura la proporziun cuntraria. Per las 20 plazzas disponiblas hai dà passa 30 annunzias, quai che demussa l'attractivdad da questa furma d'instrucziun che porscha ina immersiuon quasi totala en tuttas duas linguas. Questa furma

da promover la plurilinguitad n'ha betg mo ina gronda valur pedagogica, ma signifitga in avantatg cultural ed economic per il chantun Giura.

Il talian

L'onn 2011 ha la regenza dal chantun Son Gagl proponì per motivs finanzials d'abolir l'instrucziun da talian sco rom principal en ils gimnasis chantunals. Questa proposta ha sveglià grondas dumondas, indignaziuns e preoccupaziuns en Svizra taliana. Er l'Associazion svizra dals magisters da talian è daventada activa ed ha instradà ina petiziun online ch'è vegnida sutscritta da passa 4'000 persunas. L'associazion s'exprima decididamain cunter l'aboliziun da l'instrucziun da talian als gimnasis dal chantun Son Gagl ed ella tema che la soluziun proponida a Son Gagl pudess vegnir applitgada er en auters chantuns. Il parlament chantunal da Son Gagl n'ha betg acceptà la proposta da la regenza, uschè ch'i vegn puschida vinavant ina instrucziun da talian sco rom principal als gimnasis.

Medemamain l'onn 2011 ha la regenza dal chantun Sursilvania infurmà davart sia decisiun d'abolir l'instrucziun da talian sco rom principal en il gimnasi chantunal da Sarnen per l'onn 2012/2013. Il talian vegnia puschì vinavant sco rom facultativ. Bliers adversaris da questa decisiun èn sa mobilisads (deputads tessinai en l'Assamblea federala, il Departament d'educaziun e da cultura dal chantun Tessin, la Pro Grigioni Italiano, l'Associazion svizra dals magisters da talian, la fracziun dal PSS dal parlament chantunal da Sursilvania etc.). Ins ha ramassà sutscriziuns cunter questa decisiun, ma il chantun Sursilvania n'ha betg revedì la decisiun ed il talian vegn damai abolì sco rom principal a partir da l'onn da scola 2012/2013.

Per consequenza ha la deputada grischuna Silvia Semadeni inoltrà il zercladur 2012 ina interpellaziun parlamentara cun il titel *Promozion da las minoritads linguisticas naziunalas* (12.3516). En sia interpellaziun pretendeva ella explicaziuns davart la situaziun da l'instrucziun da talian als gimnasis svizzers. Il Cussegl federal ha respundì sco suonda: «L'Ordinaziun davart l'approvaziun da la matura preveda ch'il talian vegnia puschì sco rom principal u sco rom facultativ en ils chantuns che han il tudestg u il franzos sco lingua d'instrucziun principala. Per controllar che questa disposiziun vegnia realisada correctamain ha la Cumissiun svizra da matura realisà l'onn 2011 in'enquista tar ils chantuns. Questa enquista ha mussà che la disposiziun na vegn betg resguardada en tut ils chantuns. Ils resultats da l'enquista preoccupeschan la Cumissiun svizra da matura. Perquai ha ella convocà da curt ina gruppa da lavur cun l'incumbensa dad analisar pli detagliadamain la situaziun e da proponer strategias per rinforzar la posiziun dal talian als gimnasis. Questa gruppa da lavur duai preschentar ses resultats en zercladur 2013.»

Il rumantsch

Sco gia menziunà en il 4. rapport da la Svizra ed en la terza part da quest rapport, ha il Cussegl grond dal chantun Grischun decidì l'onn 2003 dad edir tut ils cudeschs da scola be pli en rumantsch grischun. Cun questa mesira vuleva il chantun reducir ils custs da l'instrucziun ed etabliar parallelamain il rumantsch grischun sco lingua da standard da la populaziun rumantscha. L'instrucziun en rumantsch grischun è lura vegnida introducida en diversas vischnancas da pilot. Dentant èn sa furmads divers moviments cunter questa decisiun. Els argumenteschan ch'ils scolars emprendian ina lingua senza relaziun cun la realitad dal mintgadi da lur geniturs. Ultra da quai teman quests moviments ch'i vegnia mess en moviment in svilup cuntrari da quel giavischà da las autoritads: Empè da promover e da rinforzar il rumantsch grazia ad ina lingua da standard saja la ristga, ch'il rumantsch gaja a perder pli svelto causa ch'ils uffants emprendan ina lingua che n'exista betg en lur mintgadi e ch'è sulettamain ina lingua scritta. Per quai è sa furmà in cuntramoviment (Pro Idioms, www.proidioms.ch) che ha già in success remartgabel en Surselva ed en Engiadina. Passa 4'500 persunas èn s'unidas a quest moviment. Entant è però er sa furmà in moviment che sustegna il rumantsch grischun e la decisiun da l'onn 2003 (www.prorumantsch.ch). Davart questa discussiun regionala è er vegnì rapportà detagliadamain en las medias naziunalas.

La fin da l'onn 2011 è vegnì acceptà l'uschenumnà model da coesistenza che limitescha la decisiun da l'onn 2003: En las scolas che han gia introduci l'instrucziun en rumantsch grischun, pon er puspè vegnir duvrads ils idioms regional, entant che las scolas ch'instrueschan en l'idiom regional pon er duvrar il rumantsch grischun. Quai signifitga ch'ils meds d'instrucziun ston vegnir edids tant en ils idioms ch'en rumantsch grischun. Ils uffants ch'han entschavì la scola en rumantsch grischun ston dentant finir lur temp da scola en rumantsch grischun e na pon betg midar enavos a lur idiom (cun

excepziun da l'emprima classa primara). Cunter questa decisiun da la regenza grischuna han intgins geniturs inoltrà in recurs tar la dretgira administrativa. Il recurs è actualmain pendent tar il Tribunal federal.

Meds d'instrucziun en lingua jenica

En il rom dal dialog cun represchentants da la cuminanza jenica ha il comité d'experts tematisà la publicaziun d'in dicziunari jenic e d'in DVD pedagogic (§29-30 dal 4. rapport da la Svizra).

Dapi l'onn 2007 sustegna l'Uffizi federal da cultura il project «lingua jenica». Quest project ha la finamira da collecziunar ils documents linguistics dal jenic e d'archivar els per l'avegnir, da documentar la lingua jenica e da stgaffir la basa per intermediar e promover effizientamain la lingua jenica entaifer la cuminanza jenica.

Il project «lingua jenica» cumpiglia surtut la realisaziun d'in DVD cun 18 intervistas en lingua jenica davart tematicas diversas che reflecteschan la vita da mintgadi dals jenics ed oravant tut la lingua e la cultura jenica. L'emprim pass da quest project vegn prest terminà. In segund pass vegn ad esser deditgà a la documentaziun dal vocabulari jenic ed a la publicaziun d'in dicziunari jenic.

1.7. Art. 7 al. 1 lit. h (studi e perscrutaziun da las linguas regionalas e minoritaras)

Concernent il studi da talian a las universitads e scolas politechnicas svizras n'hai dà naginas midadas impurtantas dapi l'ultim rapport. Ina resumaziun da las infurmaziuns sa chatta en il 4. rapport da la Svizra dal 2009 (segunda part, chapitel 1.8, p. 59) ed en il rapport dal chantun Tessin integrà en quest rapport (terza part, chapitel 2.1.1).

Concernent las pussaivladads da studegiar linguistica e litteratura rumantscha a las universitads svizras sto vegnir menziunà ch'i vegnan purschids actualmain curs da lingua e litteratura rumantscha a trais universitads chantunals (Turitg, Friburg, Genevra). Questa situaziun è vegnida taxada savens sco insufficienta. Perquai è vegnidas inoltradas diversas moziuns parlamentaras (surtut la moziun 11.4036 da la Cumissiun per scienza, furmaziun e cultura dal Cussegl dals chantuns) che pretendan dal Cussegl federal, da garantir activamain ina purschida da linguistica e scienza litterara rumantscha a las universitads svizras. Il Cussegl federal ha declerà ch'el saja pront da surpigliar ina funcziun coordinatura tranter ils chantuns e las universitads.

Sco gia menziunà sustegna la Confederaziun tenor la L Ling e la O Ling la perscrutaziun scientifica en connex cun la plurilinguitad cun promover il Center scientific da cumpetenzza per la plurilinguitad (ve-sair l'emprima part, chapitel 2.2.2 davart la L Ling).

La Confederaziun ed il chantun Tessin sustegnan finanziemmain er il Osservatorio linguistico della Svizzera italiana OLSI. Il OLSI è vegnì fundà l'onn 1991 da la regenza tessinaisa cun la finamira da perscrutar la situaziun linguistica dal chantun e la situaziun dal talian en Svizra. El vegn finanzià cun subsidis federals per promover la lingua e cultura taliana (tenor l'art. 24 L Ling). L'activitad scientifica dal OLSI ha la finamira da sviluppar instruments per documentar ed analisar las variantas tradiziunals e las novas varietads dal talian ch'èn sa furmadas cun la mobilitad creschenta da la populaziun. Sper questa activitad scientifica organisescha il OLSI er dietas e porscha in servetsch professional da cussegliaziun per diversas dumondas linguisticas.

Projects actuals dal OLSI èn deditgads tranter auter a: 1. la vitalitad dal talian en Svizra, 2. las linguas e la lavur – la vitalitad dal talian en Svizra en dependenza da facturs socio-economics, 3. la vitalitad dal talian en Svizra – aspects da la vitalitad interna, 4. il discurs spontan en las interacziun da la giuventetgna tessinaisa, 5. compendi da las cumpetenzas talianas receptivas (quest project vegn realisà en collavuraziun cun il Center scientific da cumpetenzza per la plurilinguitad da la Confederaziun).

Pertutgant la lingua jenica sto vegnir menziunà che la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers», fundada e finanziada da la Confederaziun, ha publitgà en settember 2012 sia nova pagina d'internet «L'istorgia e l'actualitad dals viagiants svizzers». Cun quest portal d'internet en trais linguas vulesch la fundaziun infurmar la populaziun davart la minoritad viagianta che ha savens da cumbatter cunter pregiudizis e che viva ina vita periclitada en quella furma. Il portal en trais linguas infurmescha cun texts, maletg e documents audiovisuals davart l'istorgia e la situaziun actuala dals viagiants svizzers. El è concepì per ils viagiants sez, dentant er per las autoritads, per scolas e per tut las personas

interessadas. El vegn actualisà permanentamain cun infurmaziuns davart occurrenz, publicaziuns e reportaschas en las medias.

1.8. Art. 7 al. 1 lit. i (stgomi transcunfinal)

Las infurmaziuns furnidas en il 4. rapport da la Svizra dal 2009 davart il stgomi transcunfinal èn vinavant valaivlas (vesair la segunda part, chapitel 1.9, p.60).

1.9. Art. 7 al. 2 (mesiras cunter la discriminaziun e per l'egualitad)

Il comité d'experts n'ha formulà ni observaziuns ni dumondas tar quest punct. Tuttina meritan las interenziuns politicas en quest connex ina curta resumaziun da las infurmaziuns principalas.

Per rinforzar la plurilinguitad en l'administraziun federala ha il Cussegl federal formulà diversas disposiziuns en la OLing. Ils aspects principals èn las quotas liantas per la represchentanza da las cuminanzeas linguisticas en ils departaments ed en la Chanzlia federala (art. 7 OLing), las cumpetenzas linguisticas dal personal federal (surtut per posiziuns da cader, art. 4 OLing), e la creaziun d'in post da delegà per la plurilinguitad (art. 8 OLing).

L'applicaziun da questas mesiras n'è betg anc progredida tuttina en tut ils departaments. Las quotas liantas n'han divers departaments betg anc cuntanschì. Er las pussaivladads per in perfecziunament linguistic n'èn betg egualas en tut ils departaments, en quest resguard n'èn betg vegnids definids models unitars. Il delegà per la plurilinguitad propona mesiras, i resta dentant facultativ per ils departaments da realisar quellas. Perquai sto l'administraziun federala sa stentar vinavant per promover meglier la plurilinguitad entaifer l'administraziun.

En il rom da la consultaziun per la redacziun da quest rapport ha l'associaziun *Helvetia Latina* er rendì attent che las disposiziuns da la LLing e da la OLing èn vegnidas realisadas fin ussa mo per part. La pussaivladad da duvrar a la piazza da lavur ina da las linguas naziunalas tenor giavisch n'è betg anc realitad (surtut per il talian), cunquai che blers emploiads federals n'han betg las cumpetenzas passivas necessarias. En las cumissiuns parlamentaras survegnan ils deputads savens mo ina versiun tudestga, mintgatant er ina versiun franzosa dals sbozs da las leschas. En questa fasa na datti naginas versiuns talianas. *Helvetia Latina* constatescha ultra da quai che las quotas liantas definidas en l'artitgel 7 OLing na duessan betg valair sin il nivel dals departaments, mabain er sin il nivel dals uffizis federals. Tenor divers studis scientifics ha numnadamain la preschientscha u assenza d'ina pratica plurilingua sin quest nivel la pli gronda consequenza sin las activitads da l'administraziun federala. Ultra da quai propona *Helvetia Latina* ch'il delegà per la plurilinguitad ch'è dentant suttamess a l'Uffizi federal da personal UFPER duai vegnir suttamess directamain al schef dal Departament federal da finanzas, dal qual l'UFPER fa part.

Actualmain discuta il parlament questa dumonda. Ina moziun da la Cumissiun d'instituziuns politicas dal Cussegl dals chantuns (12.3009) è vegnida acceptada dal parlament. Quella pretenda che la plurilinguitad da l'administraziun federala vegnia rinforzada. Il Cussegl federal survegn er l'incumbensa da definir finamiras strategicas per promover la plurilinguitad e da survegliar la realisaziun da questas finamiras, da procurar che las cuminanzeas linguisticas sajan represchentadas equilibradamain en ils departaments – surtut er en posts da cader, da definir cumpetenzas minimalas per il personal federal e surtut per il cader e da pajar la furnaziun linguistica, da nominar in delegà per la plurilinguitad che surveglia la realisaziun correcta da las mesiras definidas. Sche questa moziun vegn realisada, permettess da promover meglier la plurilinguitad en l'administraziun federala.

1.10. Art. 7 al. 3 (chapientscha tranter las cuminanzeas linguisticas)

En ses 4. rapport dals experts ha il comité d'experts pretendì ulteriuras infurmaziuns davart il post per in correspondent da lingua taliana en Grischun (§36-38) e davart il sector da furnaziun.

Per infurmaziuns davart il post per in correspondent da lingua taliana per il Grischun talian a Cuira vesair las explicaziuns en il chapitel 1.4 da la segunda part da quest rapport.

1.11. Art. 7 al. 5 (applicaziun dals princips da la Charta)

En ses 4. rapport ha il comité d'experts menziunà areguard la situaziun dal jenic tenor ils alineas 1-4 da l'artitgel 7 da la Charta, ch'ils princips da la Charta duain vegnir applitgads *mutatis mutandis*.

La politica da la Confederaziun envers la cuminanza jenica tegna quint da las finamiras e dals princips definids en ils artitgels numnads, sviluppond sias mesiras da promoziun en in dialog cun represchen-tants da la cuminanza jenica.

TERZA PART

1. Rapport dal chantun Grischun davart l'applicaziun da la Charta

1.1. Infurmaziuns generalas

1.1.1. *Lescha da linguas dal chantun Grischun (LLing GR)*

La Lescha da linguas dal chantun Grischun è en vigor dapi il 1 da schaner 2008 e regla la promoziun finanziaria da las minoritads linguisticas (III, art. 11-15 LLing), il diever da las linguas chantunalas uffizialas tras las autoritads chantunalas e tras las dretgiras (II, art. 3-10 LLing), attribuescha las vischnancas ed ils circuls als territoris linguistics e fixescha la collavuraziun dal chantun cun las vischnancas, cun las corporaziuns regiunalas e cun las corporaziuns da vischnancas, cun ils districts, cun ils circuls sco er cun autras corporaziuns da dretg public, cur ch'i sa tracta da determinar lur linguas uffizialas e lur linguas da scola (IV, art. 16-17 LLing: linguas uffizialas; art. 18-21 LLing: linguas da scola; sco er art. 22-25 LLing). La regulaziun davart las linguas uffizialas e davart las linguas da scola da las vischnancas è ina da las novaziuns essenzialas da questa lescha. Cun questas novaziuns fixescha il chantun per l'emprima giada ils criteris, tenor ils quals las vischnancas vegnan attribuidas als singuls territoris linguistics (cf. art. 16-18 LLing). Dal fatg che la quota da 40 % è francada en la lescha sco criteri per la monolinguitad (resp. la quota da 20 % sco criteri per la plurilinguitad) profita spezialmain il rumantsch sco lingua minoritara. Ina midada d'ina vischnanca monolingua ad ina vischnanca plurilingua na po betg vegnir fatga automaticamain; ella è suttemessa ad ina votaziun dal pievel cun ina decisiun da maiortad resp. da dus terzs (cf. art. 24 LLing).

En il sector da la promoziun da la chapientscha e dal barat tranter las cuminanzas linguisticas valan facticamain ils medems principis sco avant tenor la Lescha per promover la cultura. Las disposiziuns davart la promoziun da linguas èn vegnidas transferidas en la Lescha da linguas. In instrument nov è dentant las cunvegns da prestaziun che vegnan fatgas mintgamai per 4 onns cun las instituziuns linguisticas Lia Rumantscha e Pro Grigioni Italiano sco er cun l'Agentura da novitads rumantscha (1. ciclus 2009-2012, 2. ciclus 2013-2016; cf. art. 11, 1. instituziuns, al. 2 LLing). En l'Ordinaziun da linguas dal chantun Grischun (OLing), ch'è entrada en vigor il medem mument sco la Lescha da linguas chantunala, èn reglads detagliadamain ils criteris e l'import da las contribuziuns chantunalas a las instituziuns linguisticas ed a projects da terzas persunas (cf. art. 9-15 OLing).

La Lescha da linguas dal chantun Grischun e l'ordinaziun respectiva pon vegnir consultadas online sin la pagina d'internet dal Cudesch da dretg grischun sut: <http://www.gr-lex.gr.ch>. Per explicaziuns detagliadas davart ils puncts centrals da la Lescha da linguas po vegnir consultà il quart rapport da la Svizra (p. 70-72).

Ils 24 d'avust 2009 è vegnida fundada la Chasa Editura Rumantscha ScRL (CER). Cun metter a disposiziun servetschs d'ediziun professiunals duain vegnir meglieradas la percepziun da la scena litterara pitschna ma viventa da la Rumantschia sco er sia colliaziun cun scenas naziunalas ed internaziunalas. Tut tenor ils manuscrits inoltrads publitgescha la Chasa Editura Rumantscha ils texts en ils idioms rumantschs regiunals u en rumantsch grischun. La ScRL ha ina structura autonoma per che las decisiuns davart il cuntegn possian vegnir prendidas independentamain da la politica da linguas e da cultura. La chasa editura producescha e distribuescha belletristica, cudeschs tematics e products da medias parentas d'auta qualitat sco p.ex. cudeschs auditivs. La nova chasa editura ha structures satiglias. Ella consista da princip d'ina gestiun e d'in cussegl consultativ spezialisà che sa cumpona da tschintg persunas. La Lia Rumantscha, la Fundaziun svizra per la cultura Pro Helvetia ed il chantun Grischun èn sa participads a la fundaziun da questa chasa editura professiunala per litteratura rumantscha. Questas trais instituziuns sustegnan il project durant ina fasa da svilup e da realisaziun da 3 onns. La cunvegna da prestaziun per ils onns 2013 e suandants vegn elavurada actualmain.

1.1.2. *Entrada en vigor da la Lescha da linguas (LLing CH) e las consequenzas per il Grischun*

La Lescha federala davart agids finansials per mantegnair e promover la lingua e cultura rumantscha e taliana (CS 441.3), ch'è stada relevanta enfin ussa per il chantun Grischun en il sector dals «agids finansials» e l'Ordinaziun davart agids finansials per mantegnair e promover la lingua e cultura

rumantscha e taliana (CS 441.31) è vegnidas integradas e la Lescha da linguas e vegnan applitgadas tenor l'artitgel 22 LLing ed er tenor ils artitgels 18-21 OLing.

La Lescha federala da linguas prevesa ultra da quai per l'emprima giada subsidis federals per ils chantuns plurilingvs (Berna, Friburg, Vallais e Grischun) per sustegnair els en l'adempliment da lur incumbensas spezialas (art. 21 LLing; art. 17 OLing). Sut il chapitel 4 LLing CH survegn il chantun Grischun dapi l'onn 2010 da nov subsidis supplementars che pon vegnir duvrads en ils suandants secturs:

- per promover la plurilinguitad *en las autoritads ed en las administraziuns chantunalas* che serva ad ademplir lur incumbensas spezialas en ils secturs translaziuns/terminologia; per scolar e per furmar supplementarmain ils emploiads chantunals en fatgs linguistics e professionals; per projects per sensibilisar la populaziun davart la plurilinguitad;
- per promover la plurilinguitad *en il sector da furmaziun* (meds d'instrucziun per l'instrucziun da linguas; per la scolaziun e furmaziun linguistica supplementara da las persunas d'instrucziun; per projects che promovon l'acquist d'ina lingua naziunala en l'instrucziun bilingua sin tut ils stgalims da furmaziun; per projects che promovon la frequentaziun da l'instrucziun en la lingua uffiziala dal chantun sin tut ils stgalims da furmaziun; per projects che promovon il e-learning).

En il rom da l'entrada en vigur da la Lescha federala da linguas han la Confederaziun, represchentada da l'Uffizi federal da cultura (UFC), ed il chantun Grischun sutscrit il december 2011 ina cunvegna da prestaziun che vala per la perioda da legislatura 2012-2015 e che regla en detagl las singulas incumbensas dal chantun Grischun per mantegnair la lingua e cultura rumantscha e taliana sco er per ademplir detagliadamain sias incumbensas spezialas concernent la promoziun da la trilinguitad e fixescha l'import da las contribuziuns da la Confederaziun a las differentas incumbensas.

1.1.3. Rumantsch grischun en scola

1. Votaziuns

Il concept general «Rumantsch grischun en scola» dals 21 da december 2004 prevesa trais variantas d'introducziun: «piunier», «standard» e «consolidaziun». A la fasa «piunier» han participà quellas vischnancas che han fatg votaziuns ils onns 2007 fin 2010. En detagl èn quai: Val Müstair, Grischun central, Trin/Laax/Falera (= piuniers 1, cumenzament onn da scola 2007/08); Glion e conturns (= piuniers 2, cumenzament onn da scola 2008/09); Rueun e conturns (= piuniers 3, cumenzament 2009/10). Ils onns da scola 2010/11 e 2011/12 n'èn vegnidas tiers naginas novas vischnancas. Percunter ha ina part da las vischnancas da piunier decidì da turnar puspè a l'idiom sco lingua d'alfabetisaziun (dapli infurmaziuns en quest connex datti sut il punct 3). Ulteriuras infurmaziuns davart la creaziun ed il svilup dal rumantsch grischun sco er davart ils singuls pass per realisar il project sa chattan sin www.rumantsch-grischun.ch ed en il 3. e 4. rapport da la Svizra concernent questa Charta.

2. Evaluaziun

L'institut da plurilinguitad da l'Universitad da Friburg è vegnì incaricà d'evaluar las vischnancas da piunier. L'emprim rapport (examinaziun qualitativa) è vegnì preschentà a la populaziun la stad 2009. Ils tests quantitativs (chapientscha dal text, scriver, expressiun a bocca) èn vegnids fatgs ils onns 2009 fin 2011. Il rapport correspondent stat a disposiziun dapi l'atun 2011 sut: www.gr.ch/RM/instituziuns/administraziun/ekud/avs/projects/RumantschGrischun.

Ultra da las vischnancas da piunier da l'onn da scola 2007/08 (Val Müstair, Surmeir, Trin, Laax e Falera) èn er vegnids fatgs tests en classas da cumparegliaziun che vegnan alfabetisadas en ils idioms (lieus da scola Scuol, Zernez, Samedan, Silvaplana, Trun, Mustér e Vella). Il studi s'exprima davart ils suandants aspects parziels:

- cumparegliaziun da las classas da piunier cun las classas d'idiom l'onn 2009 (al cumenzament da la 3. classa) en las abilitads chapientscha dal text e scriver;
- cumparegliaziun da las classas da piunier cun las classas d'idiom l'onn 2010 (al cumenzament da la 4. classa) en l'abilitad linguistica;
- cumparegliaziun da las classas da piunier cun las classas d'idiom l'onn 2011 (a la fin da la 4. classa) en las abilitads chapientscha dal text e scriver;

- svilup entaifer las classas da piunier tranter l'onn 2009 e l'onn 2011 en las abilitads chapientscha dal text e scriver;
- cumparegliaziun da las 4. classas en las vischnancas da piunier avant l'introducziun dal rumantsch grischun (l'onn 2009) cun la situaziun suenter l'introducziun dal rumantsch grischun (l'onn 2011) en las abilitads chapientscha dal text e scriver.

Per la fin da la 4. classa mussa il studi ch'ils resultats en las abilitads chapientscha dal text e scriver èn bunamain identicas en las vischnancas d'idiom ed en las vischnancas da rumantsch grischun. Entaifer las 4. classas da las vischnancas da piunier ha la midada da l'idiom al rumantsch grischun gi in effect positiv en las abilitads numnadas. En il sector a bucca sa chattan ils resultats da las classas da piunier en media in pau sut las classas d'idiom. Las differenzas en tuttas duas gruppas èn dentant grondas, uschia ch'ins po presumar qua ina ferma influenza d'ulteriurs facturs (tranter auter la lingua da famiglia, la situaziun sociolinguistica, l'ambient da scola). Ils auturs dal studi vegnan a la conclusiun: «Naginas da nossas analisas fatgas en il rom da l'incumbensa d'evaluaziun na mussan cler e net ch'in tip da scola fiss en general meglier che l'auter.»

3. Mediazion / contacts cun las vischnancas da piunier / novas discussiuns politicas

Fin la fin da l'onn 2010 ha gi lieu en Engiadina ina mediazion ch'è vegnida realisada en vista a las disposiziuns las pli novas concernent ils meds d'instrucziun en la revisiun da la lescha da scola (vesair qua sutvart). Ultra da quai han il chantun e la Lia Rumantscha organisà ensemen var 10 sairadas d'infurmaziun e da discussiun en las vischnancas da piunier. A questas occurrenzas èn sa participads autoritads communalas, persunas d'instrucziun e geniturs per discutir davart lur experientschas d'enfin ussa cun il rumantsch grischun sco lingua d'alfabetisaziun.

Parallelamain a quests pass per realisar il project è puspè naschida la discussiun politica davart il rumantsch grischun en scola (fundaziun da la «Pro Idioms» www.proidioms.ch e da la «Pro Rumantsch» www.prorumantsch.ch). La fin da l'onn 2011 ha il cussegl grond revedi per consequenza la disposiziun davart ils meds d'instrucziun en la lescha chantunala da scola (a chaschun da la revisiun totala) ed ha pussibilità uschia l'ediziun da meds d'instrucziun idiomatics. En la Val Müstair ed en la gronda part da las vischnancas da piunier da la part sut da la Surselva è vegnì midada la lingua d'alfabetisaziun dal rumantsch grischun a l'idiom a basa da votaziuns dal pievel. Concernent la realisaziun concreta da la midada dal rumantsch grischun a l'idiom è actualmain pendentia ina decisiun dal Tribunal federal.

1.1.4. *Realisaziun da las recumandaziuns dal comité da ministers*

En vista a la redacziun dal tschintgavel rapport da la Svizra davart la Charta europeica da las linguas regionalas e minoritaras è il chantun Grischun sa procurà las infurmaziuns necessarias entaifer l'administraziun chantunala. Ina vasta part da la populaziun vegn infurmada tras comunicaziuns a las medias davart ils rapports da la Svizra e davart las posiziuns dal Cussegl da l'Europa, cur che quels cumparan.

Recumandaziun 1 dal comité da ministers: Introducind il rumantsch grischun en l'instrucziun ston las autoritads naziunalas e chantunalas garantir che la protecziun e la promoziun dal rumantsch sco lingua viva sajan garantidas.

Vesair en quest connex las explicaziuns sut 1.1.3.

Recumandaziun 2 dal comité da ministers: Las autoritads naziunalas e chantunalas duain porscher curs da rumantsch per lur collavuraturas e collavuratur

Sa basond sin l'art. 5 LLing GR dat il chantun Grischun a ses persunal dapi l'onn 2011 la pussaivladad da frequentar curs da lingua en rumantsch grischun ed en talian. Quests curs pon vegnir frequentads en il rom da la furmaziun supplementara centrala da l'Uffizi da persunal dal Grischun. Els han in grond resun. Pervi dal grond interess vegnan surtut ils curs da talian dads pliras giadas e cun differents nivels da cumpetenza (principiants, A1, A2). Curs da rumantsch vegnan purschids actualmain sin nivel da principiants («Rumantsch grischun nivel 1») e sco curs d'approfondaziun e da rinfrestgament per persunas da lingua rumantscha («Rumantsch per Rumantschas e Rumantschs»). La nova

purschida vegn pussibilitada grazia als subsidis federals mess a disposiziun als chantuns plurilingas a basa da la Lescha federala da linguas (art. 21 LLing CH; art. 17 OLing CH).

1.2. Mesiras per promover il rumantsch tenor las disposiziuns da promoziun da la Charta

1.2.1. *Art. 8: Furmaziun*

a. Disposiziuns applitgables

Al. 1 lit. a iv, b i, c iii, d iii, e ii, f iii, g, h, i

b. Mesiras da realisaziun

Infurmaziuns davart il rumantsch grischun en scola

Posiziun dal secretariat general dal Cussegl da l'Europa a las dumondas dal **§47** [infurmaziuns concernent ils pass ch'èn vegnids fatgs per intensivar il dialog cun la Rumantschia per cuntanscher in consentiment uschè grond sco pussaivel per introducir il rumantsch grischun en la scola primara e per rinforzar la confidenza en la protecziun ed en la promoziun dals idioms regionalis]:

Vesair en quest connex las explicaziuns sut 1.1.3.

Infurmaziuns davart autras mesiras da realisaziun:

Lit. b i: Instrucziun da basa

Posiziun dal secretariat general dal Cussegl da l'Europa a las dumondas dal **§49** [infurmaziuns concernent ils effects per l'instrucziun da rumantsch tras l'instrucziun tempriva d'englais en scola primara]:

Il 22 d'avrigl 2008 ha il Cussegl grond dal chantun Grischun decidì d'introducir l'englais sco segunda lingua estra a partir da la 5. classa. Questa midada vegn realisada a partir da l'onn da scola 2012/13. Actualmain na pon anc vegnir fatgas naginas explicaziuns davart consequenzas pussaivlas per l'instrucziun da rumantsch chaschunadas tras l'introducziun tempriva da l'englais.

Il november 2011 ha la regenza grischuna decidì che l'instrucziun d'englais a partir da la 5. classa duai vegnir fatga cun il medem med d'instrucziun che vegn duvrà er dals auters 6 chantuns che instrueschan englais a partir da la 5. classa (BE, BL, BS, FR, SO e VS). Il material per la 5. classa è anc en la fasa d'examinaziun e vegn a star a disposiziun en la versiun definitiva per l'onn da scola 2013/14; il chantun Grischun lavura l'emprim onn da scola cun la versiun d'emprova. Quest med d'instrucziun è scrit quasi dal tutfatg mo en englais. Perquai na dovri quasi naginas translaziuns en rumantsch ed en talian. Per ulteriuras infurmaziuns davart l'instrucziun tempriva da l'englais, cunzunt er davart la dimensiun da l'instrucziun en englais ed en rumantsch vesair il 4. rapport da la Svizra (posiziun tar §67).

Lit. h: Scolaziun da las personas d'instrucziun

Posiziun dal secretariat general dal Cussegl da l'Europa a las dumondas dals **§51-52** [infurmaziuns davart las mesiras prendidas per examinar l'influenza da la restructuraziun da la scolaziun per la magistraglia da la scola primara sin il dumber da diploms en rumantsch a la Scola auta da pedagogia dal Grischun (SAPGR) e per tschertgar soluziuns cunter la mancanza da magistraglia rumantscha]:

Tenor l'infurmaziun da l'Uffizi per la scola populara ed il sport instrueschan il cumenzament da l'onn da scola 2012/13 en quasi tut las vischnancas cun scolas rumantschas personas d'instrucziun cun ina scolaziun linguistica correspudenta. La SAPGR annunzia ultra da quai ina classa rumantscha cun 20 studentas e students che han gist cumenzà cun la furmaziun. Da questas infurmaziuns resulta ch'i na smanatscha actualmain betg ina mancanza acuta da magistraglia rumantscha per il stgalim primar.

Per il stgalim secundar l vegnan tschertgadas soluziuns a media vista per augmentar la quota da personas d'instrucziun che disponan d'ina scolaziun adequata al stgalim per l'instrucziun

da rumantsch. En quest connex datti actualmain discurs tranter il chantun, la Confederaziun e las universitads e scolas autas involvidas.

1.2.2. Art. 9: Autoritads giudizialas

a. Disposiziuns applitgabras

Al. 1 lit. a ii, a iii, b ii, b iii, c ii, al. 2 lit. a, al. 3

b. Mesiras da realisaziun

Lit. c.ii: Diever da la lingua regionala u minoritara tras la partida processuala

Posiziun dal secretariat general dal Cussegl da l'Europa a las dumondas dal **§56** [infurmaziuns davart las mesiras prendidas per realisar il dretg renconuschì tenor lescha da la partida processuala da duvrrar il rumantsch davant dretgira]:

La pussaivladad da duvrrar rumantsch davant dretgira è vegnida francada explicitamain en la lescha chantunala da linguas. Per quest motiv resguarda il chantun ses duair en chaussa sco ademplì. Sch'il rumantsch vegn efectivamain duvrà davant dretgira, resulta en il cas concret e dependa per gronda part da l'iniziativa da la partida processuala respectiva. Las advocatas ed ils advocats en il territori rumantsch resp. che san rumantsch renvieschan per regla explicitamain a la pussaivladad da duvrrar il rumantsch sco lingua da procedura.

1.2.3. Art. 11: Medias

a. Disposiziuns applitgabras

Al. 1 lit. a iii, b i, c ii, e i, f i, al. 3

b. Mesiras da realisaziun

Lit. c ii: Chanal da televisiun en las linguas regionalas u minoritaras

Posiziun dal secretariat general dal Cussegl da l'Europa a las dumondas dals **§84-86** [infurmaziuns davart mesiras ch'èn eventualmain vegnidas prendidas per promover e/u per facilitar l'emissiun e la derasaziun da programs rumantschs tras chanals da televisiun privats]:

I n'èn vegnidas stgaffidas naginas novas emissions specificas per emetturs privats. L'emettur regional TeleSüdostschweiz (TSO) da la gruppa Südostschweiz emetta mintga mais l'emissiun da discussiun rumantscha «Baterlada» da var 20 minutas.

1.2.4. Art. 13: Vita economica e sociala

a. Disposiziuns applitgabras

Al. 1 lit. d, al. 2 lit. b

b. Mesiras da realisaziun

Al. 2 lit. b: Mesiras per promover il diever dal rumantsch en il sector public

Posiziun dal secretariat general dal Cussegl da l'Europa a las dumondas dal **§93** [infurmaziuns davart mesiras per concepir la pagina d'internet da l'ospital chantunal en pliras linguas (tudestg e talian)]:

Questa dumonda è vegnida tematisada en ina dumonda parlamentara a la regenza l'avrigl 2011 che cuntegna er il text suandant: «4. È la regenza pronta da defender quest giavisch er en connex cun instituts publics ordaifer l'administraziun chantunala, sche quels vegnan finanziads u controllads per gronda part dal maun public? 5. È la regenza pronta (e sche gea, cura) da preschentar al Cussegl grond midadas correspudentas en las leschas davart instituts public per suttametter els a la medema pratica sco l'administraziun chantunala?»

La regenza ha respundi las dumondas sco suonda: «4. Ina retschertga en quest connex cun instituts autonomi e cun ulteriuras instituziuns en stretga relaziun cun l'administraziun ha mussà, ch'els èn absolutamain sensibilisads per la tematica dal diever da las linguas

chantunals minoritaras e ch'els sa stentan da porscher e d'augmentar ina tala purschida en il rom da lur incumbensa da basa. La regenza beneventa explicitamain questas stentas, respecta dentant er l'autonomia da questas instituziuns. 5. Sin basa da questas explicaziuns na vesa la regenza nagin basegn d'agir en la legislaziun.».

2. Rapport dal chantun Tessin davart l'applicaziun da la Charta

2.1. Infurmaziuns generalas

En il 4. rapport periodic da la Svizra dals 4 da december 2009 vegn preschentada extendidamain la situaziun linguistica e costituziunala dal chantun Tessin. Perquai ch'i n'ha betg dà midadas pli grondas en quest sector ils ultims trais onns vegni renvià al 4. rapport (terza part, rapport dal chantun Tessin, infurmaziuns generalas, p. 93).

2.1.1. Commentaris dal chantun davart la politica da linguas da la Confederaziun

1. Il talian en l'administraziun federala

En il Tessin èn ins fitg sensibel envers discriminaziuns linguisticas tar publicaziuns da plazzas. Ils ultims onns èn vegnidas inoltradas numerusas intervenziuns parlamentaras ch'avevan la finamira da puspè restabilir l'equiliber a favur da las linguas minoritaras. Sco exempels pon vegnir menziunadas: la moziun Cassis 09.4268 (surpigliada da la moziun Lombardi 09.4331) *Promozium da l'italianità en l'administraziun federala. Ina persuna da mediaziun en l'UFPER*; l'interpellaziun Riklin 09.4292 *Instrucziun per las minoritads linguisticas naziunalas*; l'interpellaziun Cassis 11.3080 *Italianità en l'administraziun federala*; l'interpellaziun Abate 11.3603 *Cumandant da la brigada d'infanteria da muntogna 9. Nagina schanza per Tessinai?*; l'interpellaziun Cassis 11.4108 *Plurilinguitad e discriminaziun. Errare humanum est, perseverare diabolicum*; la dumonda Pelli 12.1042 *Diplom d'expert da taglias. Il dretg da pudair far l'examen en las trais linguas naziunalas*; la dumonda Romano 12.1051 *Communicaziuns a las medias da l'administraziun federala er en talian*; l'interpellaziun Romano 12.3077 *E puspè englais empè da talian*; l'interpellaziun Pelli 12.3198 *Program internaziunal da televisiun en talian. Nova cunvegna da prestaziun cun la SRG SSR idée suisse*; l'interpellaziun Semadeni 12.3516 *Promozium da las minoritads linguisticas naziunalas*.

Quest engaschament constant en il parlament sco er numerus artitgels en la pressa naziunala demussan la frustraziun davart il pitschen dumber da persunas talianas en l'administraziun federala e davart il fatg che la lingua taliana vegn negligida savens en las fatschentas da la Confederaziun. Da la nominaziun da persunas da lingua taliana sco secretari da stadi per furnaziun e perscrutaziun (ch'è vegnida fatga l'onn 2008 e rinforzada tar la restructuraziun dal departament) e sco directur da l'Uffizi federal d'ambient (UFAM) èsi percurter vegni preni enconuschientscha cun satisfacziun. Il medem mument exista vinavant ina ferma sensibilitad per la tenuta discriminanta envers la lingua taliana en cas da nominaziuns sco er en cas da publicaziuns d'incumbensas da different gener. En il rom da la revisiun da la Lescha davart il persunal da la Confederaziun, che vegn tractada actualmain en il parlament, èn vegnidas inoltradas differentas moziuns che pretendan cleras meglieraziuns. Tranter auter vegni pretendi che emploiads federals en il cader stoppian avoir enconuschientschas activas d'ina segunda lingua naziunala ed enconuschientschas passivas d'ina terza lingua naziunala. Il chantun tema però che las exigenzas da la controlla dals custs en l'administraziun hajan quasi automaticamain consequenzas per las linguas minoritaras. Quai vala en spezial per il talian, per exempel tar las translaziuns che na vegnan gia ozendi betg fatgas sistematicamain u che vegnan savens fatgas cun in grond retard.

Ultra dal fatg ch'i manca persunal talian e che mo paucs texts vegnan scrits directamain en talian, resultan – pervi da las translaziuns plaunas e betg sistematicas – novs problems en connex cun ils novs meds da communicaziun, per exempel tar la creaziun da paginas d'internet d'interess naziunal. Quellas vegnan savens messas en la rait mo en tudestg ed en franzos (u englais) senza ina versiun taliana u mo cun ina pagina iniciala taliana (*homepage*). Envers la situaziun ch'il Observatori linguistic da la Svizra taliana ha descrit en in studi (M. Casoni, *L'italiano nei siti web*, OLSI, 2003), è la situaziun bain sa midada. En auters secturs existan però anc adina numerusas mancanzas evidentas.

Ma i dat er signals positivs sco che differentas interessantas iniziativas demussan. L'onn 2011 han in pèr parlamentarias e parlamentaris federals fundà il *Intergruppo parlamentare Italianità* (vesair er chapitel 1.3 da quest rapport) cun 51 commembras e commembers che organisescha occurrenzas e scuntradas. Tras questa gruppa parlamentara duain ils commembers da las duas chombras federalas vegnir sensibilisads per resguardar e per tgirar meglier la lingua e la cultura taliana che survegnan memia savens la rolla disgraziada d'ina «lingua da vacanzas» respectivamain d'ina «cultura da vacanzas». Ultra da quai èn naschidas u renaschidas en Svizra differentas associaziuns per promover e per mantegnair la lingua e la cultura taliana. Suentar è il Departament d'educaziun, da cultura e da

sport dal chantun Tessin s'engaschè la stad 2012 per la fundaziun d'in *Forum per l'italianità* ed ha intimà cun ina brev ils posts interessads da sa participar a quest forum. Quest forum duai unir las forzas per pussibilitar in agir pli efficaci e pli decidi.

2. Il talian en las regiuns betg italofonas

Areguard las valurs menziunadas survat, sa senta il chantun obligà da porscher en tut las scolas publicas da la Svizra betg talianas l'instrucziun da talian sco rom facultativ. I vala da resguardar il dretg da mintga singul d'acquistar almain enconuschientschas da basa da la lingua taliana. In'auta cumpetenza linguistica permetta ina meglra represchentanza dal talian en las instituziuns menziunadas survat, quai che promova la finala la comunicaziun tranter las regiuns linguisticas. Nus pretendain perquai che l'instrucziun da las linguas naziunalas en las scolas publicas vegnia er sustegnida da la Confederaziun; uschia pudess ins evitar che l'autonomia dals chantuns frainia la politica da linguas da la Confederaziun che ha la finamira da promover las minoritads linguisticas. Grondas speranzas èn vegnidas messas en la nova Lescha federala dals 5 d'october 2007 davart las linguas naziunalas ed en la chapientscha tranter las cuminanzas linguisticas, er sch'ella è main efectiva che giavischè pertutgant il sustegn da las linguas minoritaras e da la plurilinguitad. Silsuenter han stui vegnir constatadas differentas renunzias al talian, en spezial en ils plans d'instrucziun da las scolas da maturità d'in pèr chantuns (per ils exempels Sursilvania e Son Gagl che han chaschunà l'onn 2011 in grond resun en las medias e chaschunà discussiuns fin a la decisiun gist uschè dubiosa dal chantun Basilea l'onn 2012, vesair il chapitel 1.6 da quest rapport). Las vastas discussiuns e la polemica ch'èn nashidas en quest connex n'han però gi nagins resultats concrets. En general è l'impressiun quella che la plurilinguitad da la Svizra sa reduceschia constantamain.

3. Il talian a las scolas autas

La situaziun da las professuras per italianistica a las universitads svizras è sa stabilisada dapi l'ultim rapport ed il dumber da las professuras è restà il medem. A l'Universitad da la Svizra taliana a Lugano è il *master en lingua, litteratura e cultura taliana* (ch'è vegni lantschè de facto l'onn 2008) vegni cumpletà l'onn da studi 2012/13 cun in bachelor cun il medem titel. Ultimamain han l'*Institut da plurilinguitad* sco er il *Center scientific da cumpetenza per la plurilinguitad* cumenzà cun lur activitad a l'Universitad ed a la scola auta da pedagogia da Friburg en il rom da la Lescha federala da linguas e da l'ordinaziun correspudenta. Quai pudess esser in punct da partenza impurtant per ina nova fasa a favur da la sensibilisaziun per l'impurtanza da la diversità linguistica e da ses mantegniment en noss pajais.

2.1.2. Posiziuns davart la lingua dals Gualsers a Bosco Gurin

1. Introducziun

Tenor las datas da la dumbraziun federala dal pievel da l'onn 2000 sa reducescha permanentamain il dumber da personas che inditgeschan il tudestg sco lur emprima lingua a Bosco Gurin. L'ulteriur regress da la populaziun (l'onn 2010 quintava la populaziun residenta anc circa 50 personas) n'ha senza dubi betg gidà a megliar quantitativamain la situaziun. Quest svilup stat en connex cun las midadas da la structura sociala en il vitg, cunzunt cun l'immigraziun da personas da lingua taliana u d'austras linguas en la segunda mesadad dals onns 1990.

Sco gia menziunà en auters lieus da quest rapport na permettan las indicaziuns statisticas da la dumbraziun dal pievel da l'onn 2010 nagina analisa pli precisa da las singulas vischnancas. Per indicaziuns statisticas pli precisas davart la situaziun concreta e politica areguard il dialect gualser che vegn discurre a Bosco Gurin vegni perquai renvià al 4. rapport da la Svizra dal 2009 (terza part, rapport dal chantun Tessin, chapitel 1.2, p. 94-96).

Per la situaziun linguistica a Bosco Gurin na datti naginas perspectivas positivas. Il cuntrari: igl è sa sviluppada dapi daditg ina dinamica che chaschuna ch'il tudestg da Gurin vegn inevitlamain a svaivar plaun a plaun sco lingua viventa. Perquai na resguardan las autoritads chantunalas betg sco raschunaivel da prender mesiras spezialas per reconuscher uffizialmain la lingua tudestga da Bosco Gurin. La protecziun dal dialect gualser da Bosco Gurin para plitost ina mumificaziun. Perquai ch'èn il fratemp n'èn las premissas betg pli dadas per ch'il dialect da Gurin pudess restar ina lingua viva. La lingua sco instrument da comunicaziun, da la quala las ragischs èn anc da chattar en il temp medieval, na dispona betg pli da la massa critica necessaria per sa revitalisar, perfin sch'ella fiss buna

d'integrar la realitad ch'ella duess exprimer en plects. Quai na signifitgescha dentant betg che las autaritads chantunalas èn absolutamain indifferentas en quai che concerna la situaziun linguistica particulara dal vitg. La vischnanca n'ha da sia vart mai pretendì che sia lingua vegnia reconuschida sco lingua uffiziala dal chantun Tessin.

Scolars e students che discurren il dialect gualser han retschavi durant in temp ina purschida supplementara da duas lecziuns tudestg per emna. La scola dal vitg è serrada dapi in temp e tut ils uffants da Bosco absolvan la scola primara u secundara a Cevio. La purschida da curs supplementars da tudestg è vegnida abolida a basa da las resalvas dals Gurinai sez e dal dumber limità da pledaders. Ord vista da la lingua n'èsi er betg da chapir co ch'ina purschida da furmaziun en tudestg standard pudess esser utila a la lingua gualsra che ha in'impurtanza specificamain etnografica ed ina identitad differenta da la lingua da standard. A Bosco Gurin na vegn betg discurre il tudestg uffizial, mabain ina varianta d'in vegl dialect vallesan-grischun. Idioms sumegliants chattan ins en la vischinanza d'in pèr vitgs da la part sura dal Pomatt ed en la regiun enturn il Monte rosa (Macugnaga, Saint Jean, Gressoney e.u.v.). Mintgin da quests idioms è caracterisà da particularitads reconuschiblas. Sch'ins vules intermediar quest dialect, stuessan ins l'emprim definir, tge varianta che duai vegnir instruida. Alura stuess vegnir chattà in'experta u in expert per questa lingua cun ina scolaziun pedagogica adequata – ina chaussa praticamain nunpussaipla.

2. Posiziun tar il § 23

En ses 4. rapport dals experts ha il comité d'experts fatg la suandanta dumonda al Cussegl federal (§23): Tge mesiras èn vegnidadas realisadas per sustegnair projects locals che tgeran il tudestg da Bosco Gurin en spezial en la furmaziun?

Ils curs da lingua che vegnan purschids dal museum local vegnan frequentads mo da fitg paucas personas interessadas. Tut las activitads dal museum vegnan finanziadas dal chantun Tessin.

Il chantun Tessin sustegna pia vinavant il Museum Walserhaus ed approvescha ils projects inoltrads da la vischnanca da Bosco Gurin, tranter auter er projects d'INTERREG.

3. Conclusiuns

Finalmain poi vegnir constatà che plirs experts han examinà la pussaivladad da mesiras concretas. Ma la situaziun economica, demografica e linguistica speziala dal vitg na lascha quasi naginas libertads per realisar ina da questas mesiras e per cuntanscher resultats concretas.

La finala n'èsi anc adina betg cler per il chantun Tessin, sche la responsabladad per eventualas mesiras è tar il chantun u plitost tar la Confederaziun. La lingua gualsra è numnadamain vegnida derasada tras in moviment migratoric plaun ma massiv, che ha chaschunà ina spartiziun puramain casuala sin differents territoris. Perquai stuess questa problematica vegnir prendida per mauns en il context general da las communitads gualsras ch'èn derasadas en tut la Svizra.

2.2. Mesiras per promover il talian tenor las disposiziuns da promoziun da la Charta

2.2.1. *Art. 8: Furmaziun*

Sco gia menziunà en ils rapports da pli baud da la Svizra vegnan tut las disposiziuns da l'artitgel 8.1 da la charta, q.v.d. 8.1.a.i, 8.1.b.i, 8.1.c.i, 8.1.d.i, 8.1.f.i, 8.1.g ed 8.1.h messas en vigur en il chantun Tessin tras la lescha da scola actuala. Perquai ch'i n'ha betg dà midadas pli grondas en quest sector, renviain nus al 4. rapport da la Svizra dal 2009 (terza part, rapport dal chantun Tessin, chapitel 2.1, p. 96-99). Qua sutvart vegnan menziunadas mo las infurmaziuns novas.

La lingua uffiziala da l'universitad è il talian (art. 1 al. 4 da Lescha dals 3 d'october 1995 davart las universitads da la Svizra taliana e davart las scolas autas spezialisadas da la Svizra taliana). Quai na vul però betg dir ch'il talian è sfurzadamain l'unica lingua d'instrucziun, ma quest artitgel rinforza il diever dal talian en tut ils secturs dal manaschi da las scolas autas, per infurmaziuns, per reglaments e.u.v. Natiralmain cumenza er l'englais a sa far valair sin tut ils stgalims da la scola. En il sector da las scolas autas èsi indispensabel da garantir als students l'access al plaun internaziunal. Quai ha er chaschunà svilups problematici sco per exempel l'isanza disgraziada da las trais facultads a Lugano (economia, scienzas da communicaziun e scienzas d'informatica) da sa numnar *University of Lugano*. Uschia vegnan exclus ils auters lieus da l'Universitad da la Svizra taliana (USI) (per exempel Mendri-

sio u l'institut da perscrutaziun en biomedischina (IRB) affilià dacurt che sa chatta a Bellinzona). Perquai che questa designaziun n'è ultra da quai giuridicamain betg admissibla, è la direcziun da la USI vegnida supplitgada pìras giadas da las autoritads chantunalas da duvrar la designaziun uffiziala.

Il chantun è sa stentà e sa stenta vinavant da porscher als giuvenils en las scolas tessinaisas ina buna instrucziun linguistica. Ina refurma per rinforzar l'instrucziun dal talian e da la plurilinguitad è vegnida introducida pass per pass a partir dals onns 2003/04 e realisada en general a partir dals onns 2006/07. Questa refurma prevesa il suandant:

- franzos: instrucziun obligatorica davent da la 3. classa primara fin a la 2. classa secundara (7avel onn da scola), alura sco rom facultativ en la 3. e 4. classa secundara (immersiun, barats e.u.v.);
- tudestg: instrucziun obligatorica a partir da la 2. classa secundara ed extensiun da l'instrucziun sin tut las scolas professiunalas;
- englais: instrucziun obligatorica a partir da la 3. classa secundara; la cuntinuaziun en las scolas postobligatoricas è garantida.

Il chantun Tessin è ussa il sulet chantun che prevesa ina instrucziun obligatorica da duas linguas naziunalas per tut ils scolars. En auters chantuns èn vegnidas e vegnan percurter limitadas considerablain la varietad e l'intensitad da la purschida da furmaziun en las scolas obligatoricas e postobligatoricas (vesair er *Il talian en las regiuns betg italofofas* en il chapitel 1.1).

Effectivamain ha il talian ina posiziun fitg flaivla en ils systems da scola dals auters chantuns. L'unica excepziun è il chantun Grischun triling cun sia part taliana.

Malgrà quests signals negativs pon er vegnir menziunads fatgs positivs areguard ils curs da lingua taliana che vegnan sustegnids dal stadi talian (uschenumnads curs en la lingua ed en la cultura da la patria). La finanziaziun da quests curs pareva periclitada da las reducziuns drasticas da las expensas ch'il guvern talian aveva previs oriundamain. Ma ultimamain ha la regenza deliberà ils meds finanziari necessari.

Il «curriculum minimal da talian» (CMT)

Sco gia menziunà en il 4. rapport da la Svizra dal 2009 (terza part, rapport dal chantun Tessin, chapitel 2.1, p. 99) deriva l'idea oriundamain d'in project dal Fond naziunal svizzer per la perscrutaziun scientifica. Quest project cun il titel «Per una nuova posizione dell'italiano nel contesto elvetico. Strumenti e strategie per l'elaborazione di un curriculum minimo di italiano» (Per ina nova posiziun dal talian en in context helvetic. Instruments e strategies per in curriculum minimal da talian) è vegnì sviluppà en il rom dal program naziunal da perscrutaziun 56.

En collavuraziun cun la Scola auta da pedagogia da Locarno è lura vegnì elavurà in curs intensiv da talian ch'è vegnì applitgà cun success gia en circa diesch classas. Ussa duain persunas d'instrucziun interessadas survegnir la pussaivladad d'emprender ad enconuscher quest curs en il rom d'ina scola ziun specifica. Ils experiments da pilot ch'èn vegnids fatgs cun success han sveglià l'attenziun d'ulteriurs posts e d'acturs en il nord da las Alps. I fiss fitg desiderabel d'extender questa purschida da furmaziun successivamain sin tut ils chantuns betg italofofas. Per infurmaziuns pli detagliadas vesair la segunda part, chapitel 1.6 da quest rapport.

2.2.2. Art. 9: Autoritads giudizialas

Sco gia menziunà en anteriurs rapports da la Svizra correspundan las leschas dal chantun Tessin a las disposiziuns da l'artitgel 9 da la Charta europeica da las linguas regionalas u minoritaras. Perquai ch'i n'ha betg dà midadas pli grondas en quest sector ils ultims trais onns vegni renvià al 4. rapport da la Svizra dal 2009 (terza part, rapport dal chantun Tessin, chapitel 2.2, p. 99).

2.2.3. Art. 10: Autoritads administrativas e servetschs publics

Sco gia menziunà en anteriurs rapports da la Svizra corresponda il dretg vertent dal chantun Tessin dal tuttatatg a las mesiras ch'èn previsas en ils artitgels 10.1.a.i, 10.1.b, 10.1.c, 10.2.a-g, 10.3.a., 10.4.b e 10.5. Perquai ch'i n'ha betg dà midadas pli grondas en quest sector ils ultims trais onns vegni renvià al 4. rapport da la Svizra dal 2009 (terza part, rapport dal chantun Tessin, chapitel 2.3, p. 99).

La Lescha davart la procedura administrativa dals 19 d'avrigl 1966 furma la basa legala per il diever dal talian en la correspundenza cun las autoritads chantunalas e communalas. L'artitgel 8 da questa lescha statuescha: «Le istanze o i ricorsi, come i reclami e le allegazioni in genere, definibili mediante decisione di autorità cantonali, comunali, patriziali, parrocchiali e altri enti pubblici analoghi, devono essere scritti in lingua italiana.»

2.2.4. Art. 11: Medias

Pertutgant las cumpetenzas respectivas dal chantun Tessin èsi gia vegnì renvià en anteriurs rapports da la Svizra al fatg ch'il dretg vertent e la pratica actuala correspundan a las disposiziuns da l'artitgel 11 da la Charta.

L'existenza e la gestiun da la «Radiotelevisione della Svizzera italiana» correspundan cumplainamain a las disposiziuns da l'artitgel 11.1.i da la Charta (vesair er la nova Lescha federala dals 24 da mars 2006 davart radio e televisiun sco er il sboz preliminar per ina revisiun parziala ch'è actualmain en consultaziun).

En il Tessin datti anc trais gasettas quotidianas (avant l'onn 1995 eran quai tschintg). Vitiers vegnan numerusas gasettas e magazins en talian che cumparan duas u trais giadas per emna, ina giada per emna, mintga 15 dis u ina giada per mais sco er – dapi dacurt – la gasetta dals pendularis *20 minuti* ch'è sco consequenza dal grond success da las gasettas gratuitas cun infurmaziuns curtas. I dat per cunter mo fitg paucs titels en linguas estras (ina gasetta tudestga cumpara trais giadas l'emna). Il Tessin è ina da las regiuns en l'Europa cun la pli gronda densità d'organs da pressa.

La finala pon anc vegnir numnadas las activitads d'instrucziun e da perscrutaziun da la facultad per scienzas da comunicaziun da l'Universitad da la Svizra taliana sco er ils svilups dal Istituto di studi italiani (ISI). A partir da l'onn da studi 2012-13 dispona l'institut d'ina purschida da studi cumpleta (bachelor, master e doctorat) en il sector da la *lingua, litteratura e cultura taliana*. Cun il studi da basa lantschà da nov che maina al bachelor, è il ISI l'emprim institut che porscha ina scolaziun academica complessiva en lingua e litteratura taliana en ina regiun italoфона ordaifer l'Italia.

2.2.5. Art. 12: Activitads culturalas ed instituziuns culturalas

Ils rapports annuals dal Departament chantunal d'educaziun, da cultura e da sport adressads a l'Uffizi federal da cultura descrivan las activitads ed instituziuns culturalas multifaras sco er il diever da las contribuziuns federalas ch'il chantun Tessin retschaiva per conservar sia cultura e sia lingua. Cun questa contribuziun finanziescha il departament tranter auter las activitads da l'Osservatorio Linguistico della Svizzera Italiana (OLSI) ed ulteriurs projects da perscrutaziun. Intgins products dals instituts da perscrutaziun tessinai surpassan largiamain ils interess dal mund academic. Els èn reconuschids e chattan in grond resun tar ina gronda part da la populaziun. Sco in dals megliers exempels po vegnir menziunà il grond success dal «Lessico dialettale della Svizzera Italiana» ch'è vegnì publicat l'october 2004 dal *Centro di dialettologia e di etnografia* (CDE). Malgrà ses grond volumen e ses pretsch aut è quest vocabulari dialectal stà exhaust entaifer paucas emnas ed ha spert stuì vegnir redì. Actualmain vegn elavurà il register dal dialect talian che vegn edì a partir da l'onn 2013 sin palpìri e che stat pli tard er a disposiziun online en furma electronica. Il CDE s'engascha en differenta moda per part er en il sector editorial (vesair la retscha da publicaziun *Le voci*) u en il sector dal radio (vesair per exempel la reacziun sorprendenta sin l'emissiun *Alla ricerca del dialetto perduto*). Il success legravel da ses engaschament mussa ch'igl è anc adina avant maun in viv interess per las ragischs culturalas.

Dapi circa quatter onns è il project *Osservatorio culturale del Cantone Ticino* (OC) mess en la rait sin la pagina d'internet dal chantun. Cun il *Osservatorio culturale* vulesch il chantun metter a disposiziun ina plattafurma cun adressas, cun statisticas, cun material da basa e cun in chalender d'occurrènz culturalas che pertutgan il chantun Tessin. Natiralmain è la promoziun da la lingua taliana in dals accents strategics centrals dal OC. Dapi l'onn 2010 è il dumber da las visitas sin la pagina d'internet dal OC (www.ti.ch/osservatorioculturale) sa triplà. Actualmain vegn la pagina d'internet consultada 500-600 giadas per di. La proxima finamira è 1000 consultaziuns diarias.

2.2.6. Art. 13: Vita economica e sociala

Sco gia menziunà en ils anteriurs rapports da la Svizra correspundan il dretg vertent e la pratica actuala dal chantun Tessin a las disposiziuns dals artitgels 13.1.d e 13.2.b da la Charta. Perquai ch'i n'ha betg dà midadas pli grondas en quest sector ils ultims trais onns vegni renvià al 4. rapport da la Svizra dal 2009 (terza part, rapport dal chantun Tessin, chapitel 2.6, p. 100).

2.2.7. Art. 14: Barat transcunfinal

En spezial en il sector da la vita economica e sociala, da la furmaziun e da la cultura datti anc adina ina collavuraziun transcunfinala intensiva, che ha in success cuntinuant, tranter il chantun Tessin e l'Italia, cunzunt cun las provinzas cunfinadas ch'èn sa messas ensemen cun il Tessin a la Regio Insubrica. En blers secturs cumenza a sa sviluppar ina collavuraziun directa sin plaun provincial e local tranter il Tessin e las instanzas talianas.

Sco exempel concret po vegnir numnada en quest connex la *Comunità di lavoro Regio insubrica* (www.regioinsubrica.org). La cuminanza da lavur fundada l'onn 1995 cumpiglia ultra dal chantun Tessin las provinzas Como, Varese e Verbano-Cusio-Ossola, cun contacts cun las provinzas Novara e Lecco. Er sch'ella s'occupa en emprima lingia da dumondas da l'economia e da la rait da vias, ha ella adina er mussà interess per il barat cultural. Da quai è naschids differents projects d'*INTERREG* d'ina dimensiun e d'ina valur considerabla. Las decisiuns che la regenza taliana ha prendì dacurt concernent la definiziun da la rolla da las provinzas pudess però metter en dumonda la cumposiziun ed il funcziunar da la cuminanza da lavur.

Annexa

1. Glista da las instituziuns consultadas

- Uffizis federal
- Uffizi federal da statistica UST
- Uffizi federal da communicaziun UFCOM
- Uffizi federal da persunal UFPER
- Chanzlia federala ChF
- Departament federal per affars exteriurs DFAE – Direcziun da dretg internaziunal public DDIP
- Uffizi federal da giustia UFG
- Secretariat da stadi per l'economia SECO
- Secretariat da stadi per furmaziun e perscrutaziun SFP
- Uffizi federal da furmaziun professiunala e da tecnologia UFFT
- Uffizi federal da migraziun UFM
- Uffizi federal da svilup dal territori ARE
- Uffizi federal d'assicuranzas socialas UFAS
- Tribunal federal
- Secretariat general DFI
- Armasuisse

- Autoritads chantunalas e communalas
- chantuns bilings (Berna, Friburg, Vallais)
- Conferenza da las regenzas chantunalas CRC
- Conferenza svizra da dals directurs chantunals da l'educaziun publica CDEP
- Chantun Giura
- Vischnanca Ederswiler
- Chantun Grischun
- Chantun Tessin

- Organisaziuns
- Agentura da Novitads Rumantscha ANR
- APEPS
- Coscienza svizera
- Schweizerischer Israelitischer Gemeindebund
- Fundaziun «Zukunft für Schweizer Fahrende»
- Fundaziun ch
- Fondazione lingue e culture
- Forum per il bilinguisssem
- Forum Helveticum
- Helvetia Latina
- Internationale Vereinigung für Walsertum IVfW
- Lia Rumantscha LR
- Evangelische Zigeunermission Schweiz
- Nova Societad Elvetica – Treffpunkt Schweiz
- Pro Grigioni Italiano PGI
- Pro Idioms
- Pro Rumantsch
- Quarta lingua QL
- Radgenossenschaft der Landstrasse
- Radio televisione della Svizzera italiana
- Schäft quant
- Schweizer Feuilleton Dienst
- Servetsch da pressa svizzer
- SRG SSR Idée suisse
- SRG SSR Idée suisse Svizra Rumantscha
- Fundaziun Naschet Jenische
- Uniun da las Rumantschas e dals Rumantschs de la Bassa URB
- Uniun Pro Svizra Rumantscha PSR
- Walserhaus Gurin
- Walservereinigung Graubünden

2. Passaschas da la Convenziun da basa numnadas en il rapport

Il chapitel 1.3 da la segunda part da quest rapport sa referescha a las passaschas suandantas dal Terz rapport da la Svizra davart la realisaziun da la Convenziun da basa dal Cussegl da l'Europa per proteger las minoritads naziunalas.

43. Questa survista sa basa sin l'expertisa «*Viagiants e planisaziun dal territori – rapport da la situaziun 2010*» (numnada qua sutvart «l'expertisa»)⁴ che la fundaziun «In futur per ils viaggiants svizzers» ha publictà il december 2010. I sa tracta da la terza expertisa da la fundaziun ch'aveva edì gia l'onn 2001 in'expertisa da la situaziun da l'onn 2000 e l'onn 2006 ina davart la situaziun da l'onn 2005. Ella fa ina bilantscha davart las mesiras ch'èn vegnidas consideradas sco necessarias en l'emprima expertisa da l'onn 2001.

44. En general n'è la situaziun betg sa meglierada ils ultims 10 onns. En quest decenni è il dumber da *plazzas da dimora* s'augmentà dad 11 ad oz totalmain 14. Ellas porschan però mo piazza per 50 % dals viaggiants svizzers che vivan fin oz mez nomadicamain e che abitan – surtut durant ils mais d'enviern – sin quellas plazzas. En relaziun cun tut ils viaggiants svizzers, pia inclusiv quels che n'abitan per divers motivs l'enviern betg sin ina piazza da dimora, tanscha la purschida da plazzas da dimora mo per stgars 30 % dals viaggiants. Impurtanta è in'ulteriura infurmaziun che n'ha betg pudì vegnir resguardada en l'expertisa: L'onn 2011 han ins installà en la vischnanca da Belp (chantun Berna) ina piazza da dimora per famiglias che vivan là dapi trais onns. Pertutgant las *plazzas da transit*, nua ch'ils viaggiants svizzers abitan durant ils mais da stad e pratitgeschan lur activitads commerzialas, è il dumber da plazzas sa reduci l'ultim decenni da 51 ad actualmain 43. Ellas porschan piazza per 6 da 10 persunas. Igl è impurtant da savair ch'ils viaggiants svizzers na dovran quasi mai las grondas plazzas da transit en la Svizra franzosa ed en il Tessin, perquai ch'els prefereschan plazzas pli pitschnas cun dapli sfera privata ed eviteschan il contact cun las gruppas grondas da l'exteriur.

Tenor l'expertisa vivan circa 2500 fin 3000 viaggiants anc ina vita mez nomadica. Circa 1500 da quests viaggiants vivan sin ina piazza da dimora; ils auters passentan l'enviern en abitaziuns en lur vischnanca da domicil. Ultra da quai han ins constatà che glieud giuvna cumenza pli e pli a viver en moda nomadica u giavischa quai. Davart quest fenomen n'èn però avant maun naginas cifras precisas.

Tar las infrastructuras n'hai dà naginas midadas essenzialas ils ultims 10 onns; quai vala tant per las plazzas da dimora sco er per las plazzas da transit. Dus terzs da las *plazzas da dimora* adempleschan ils criteris da qualidad e pon vegnir consideradas sco bunas. Var trais quarts da las *plazzas da transit* han percenter mancanzas da qualidad. Perquai n'han 5 fin 10 plazzas da transit betg pudì vegnir duvradas ils ultims onns.

45. L'expertisa suttastitga las stentas dals chantuns dals ultims 10 onns en connex cun concepts per plazzas da dimora e da transit e cun la planisaziun directiva en il rom da la planisaziun dal territori. La fin da l'onn 2010 èn dapli che la mesadad dals 26 plans directivs chantunals s'occupads cun il tema dals viaggiants. Tuttina dovri ussa mesiras pli concretas per pudair realisar effectivamain las mesiras al lieu. L'expertisa propona en spezial las suandantas mesiras:

- *Sensibilisaziun da la publicitad.* Savens na sa la societad maioritara pauc u nagut davart la minoritad naziunala dals viaggiants. Els han la naziunalitad svizra, èn integrads, pajan taglias e contribuziuns socialas e fan servetsch militar. Ils viaggiants svizzers vegnan mess a pèr cun ils Roma e cun ils Manouches/Sinti da l'exteriur che viagian da vegl enà tras la Svizra e che abitan sin las plazzas da transit. Sch'ils concepts e las intenziuns da planisaziun per stgaffir plazzas da dimora e da transit per viaggiants duain vegnir realisads effectivamain, ston tut las gruppas da la populaziun maioritara vegnir infurmadas regularmain e da «sut ensi» per promover la confidenza e l'acceptan-

⁴ Vesair copia en l'agiunta

za. I sa tracta da punctuar ils aspects positifs dal tema dals viagiants e da mussar cleramain ils puncts cuminaivels e las differenzas da las differentas communidades da viagiants. La fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers» e la «Radgenossenschaft der Landstrasse» èn ils acturs principals da questa lavur da sensibilisaziun; lur engaschament en quest sectur duai vegnir intensivà.

- *Planisaziun dal territori. Construir e sanar piazzas.* Ils chantuns han la responsabladad principala per la planisaziun dal territori ed en quest connex per resguardar ils basegns dals viagiants en la planisaziun. Il tema dals viagiants sto vegnir tractà en la planisaziun directiva chantunala a basa d'in concept general. La repartiziun da las incumbensas tranter il chantun e las vischnancas sto vegnir definida precisamain. Il chantun surpiglia la responsabladad principala tar la tschertga da bains immobigliars adattads per piazzas da dimora e da transit. Ultra da quai surpiglia el la construcziun da novas piazzas inclusiv ils custs colliads cun quai. La vischnanca da staziunament è cumpetenta per la gestiun da la piazza inclusiv las lavurs da sanaziun regularas. Per garantir ina clera repartiziun da las incumbensas s'adattan cunvegns da gestiun tranter il chantun e la vischnanca da staziunament. La vischnanca garantescha la piazza da dimora e da transit definind cleramain la zona en ses plan d'utilisaziun.

Ultra d'ina gruppa da lavur entaifer l'administraziun po er la creaziun d'in post chantunal spezialisà per viagiants garantir che tut las parts participadas collavurian en moda coordinada.

En il rom da sia evaluaziun dals plans directivs chantunals stuess l'Uffizi federal da svilup dal territori pretender tscherts cuntegns minimal davart il tema dals viagiants.

Sch'i sa tracta da planisar novas piazzas da dimora e da transit, èsi essenzial che chantuns vischins collavurian.

- *Rinforzament da la fundaziun «In futur per ils viagiants svizzers».* Promover la construcziun da novas piazzas da dimora e da transit è ina incumbensa principala da la fundaziun. Ils meds finansials che la Confederaziun consegna a la fundaziun ston vegnir garantids a lunga vista, almain en la dimensiun actuala, per che la construcziun da piazzas da dimora e da transit tras ils chantuns e tras las vischnancas possia vegnir promovida finansialmain. La libertad d'agir da la fundaziun stuess vegnir engrondida per la pussaivladad da cumprar bains immobigliars adattads.
- *Piazzas da transit per viagiants esters:* La Confederaziun duess garantir a la fundaziun «In futur per viagiants svizzers» ina basa finanziaria che permetta ch'ella possia cusseglar e sustegnair activamain ils chantuns e las vischnancas per crear piazzas da transit per viagiants esters tenor in concept naziunal per piazzas da transit lung las principalas vias da transit. La Confederaziun duess incumbensar la fundaziun dad iniziar il concept e da diriger l'elavuraziun collavurond culs chantuns. Ins pudess nizzegiar areals militars anc disponibels.

La regenza svizra ha prendì enconuschientscha da las recumandaziuns che concernan la Confederaziun e vegn ad evaluar las respostas pussaivlas. En connex cun l'ultima recumandaziun examinescha la Confederaziun sch'ins pudess nizzegiar areals militars, areals dal UVIAS u da las VFF lung las vias da transit che na vegnan pli duvrads per installar piazzas da transit.

Svilups positifs dapi la fin dal segund ciclus da surveglianza

46. La survista dals svilups positifs dapi la fin da l'onn 2008 sa basa per l'ina sin l'expertisa «*Viagiants e planisaziun dal territori – rapport da la situaziun 2010*» e per l'autra sin las datas actualas che vegnan messas a disposiziun dals chantuns.

Sco gia menziunà (vesair cifra 4.1) èn vegnidas construidas trais novas *plazzas da dimora*. Tar l'emprima sa tracti d'ina piazza en il chantun Son Gagl. Tras sia avertura l'onn 2006 è il dumber da las piazzas da dimora en il chantun, che han ussa tuttas ina buna qualitad, s'augmentà a trais. Tar la segunda sa tracti d'ina piazza en il chantun Argovia. Sia installaziun ha pudì vegnir terminada dacurt. E terza è vegnida installada ina piazza da dimora a Belp en il chantun Berna. En la citad da Turitg è la piazza da dimora vertenta vegnida remplazzada tras ina nova piazza da buna qualitad ch'è ultra da quai garantida tras il plan d'utilisaziun communal.

En il chantun Zug è vegnida averta ina nova *piazza da transit* il fanadur 2010 sin il territori da la vischnanca da Cham.

Pliras plazzas novas èn en planisaziun resp. en preparaziun.

- *A Versoix en il chantun Genevra* vegn la piazza veglia remplazzada il settember 2012 tras ina nova gronda piazza da dimora. Il november 2010 ha il parlament chantunal decidì cun ina lescha in credit d'investiziun per questa installaziun. Las lavurs da construcziun han cumenzà pir l'onn 2011 ed continueschan actualmain.
- *A Delémont en il chantun Giura* è planisada ina piazza da transit sco remplazzament da la piazza existenta. Ella è actualmain en construcziun.
- *En il chantun Neuchâtel* ha la regenza chantunala decidì, en il rom dal plan directiv chantunal che vegn approvà en zercladur dal 2012, da stgaffir ina documentaziun davart l'installaziun d'ina piazza da transit per viagiants. Quella statuescha ch'ina piazza duess avair ina surfatscha d'almain 4000m² e ch'ella duess sa chattar vi da la via ost-vest a la riva dal lai da Neuchâtel. Igl è planisà d'integrar ils aspects da la planisaziun dal territori en in plan d'utilisaziun chantunal.
- *A Winterthur en il chantun Turgovia* vegn realisada ina nova piazza da transit cun 20 staziunaments ch'è destinada surtut als viagiants svizzers. Questa piazza da transit è garantida en il dretg da planisaziun (tenor il plan da concepziun). Ultra da quai è il chantun Turgovia actualmain londervi da promover l'installaziun da novas plazzas cun in concept chantunal. En il sboz dal plan directiv chantunal èn previsas ina piazza da dimora e tschintg plazzas da transit ultra da las quatter plazzas da dimora e da las otg plazzas da transit existentas.
- *Il chantun Berna* evaluescha actualmain lieus pussaivels per novas plazzas da dimora e da transit. Igl è la finamira d'entschaiver l'installaziun da novas plazzas la primavaira dal 2012.
- *En il chantun Friburg* èn vegnidas stgaffidas las premissas (vesair tar l'art. 3, chapitel 2) per construir ina nova piazza da transit en la vischnanca da Sâles sper Châtel-St-Denis. Er cun il chantun Vad vegn discutada la dumonda, co che la qualitat da la piazza da transit La Broye a Payerne pudess vegnir meglierada.
- *En il chantun Soloturn* continueschan ils sforzs per installar ina piazza da dimora e da transit per viagiants svizzers ed esters ad *Oensingen*, sper la piazza da transit per viagiants svizzers existenta a Grenchen. Ina modificaziun dal plan directiv è vegnida publicitada e la planisaziun d'ulteriuras plazzas da dimora per viagiants svizzers è vegnida pigliada per mauns.
- *En il chantun Vallais* èn planisadas duas plazzas da transit: en la part sura dal Vallais ed en il Vallais central. In project è vegnì elavurà l'onn 2009. Tranter las plazzas discutadas sa chatta er in areal ch'appartegna a la Confederaziun e che vegniva nizzegià fin ussa dal militar.
- *Il chantun Argovia* tschertga lieus per quatter plazzas supplementaras: ina piazza da dimora en l'aglomeraziun e trais plazzas da transit en las regiuns Aarau, Freiamt e Lenzburg. Il november 2007 ha il parlament chantunal approvà in credit general per l'installaziun da questas plazzas. Ultra da quai vegn il chantun Argovia a sanar duas plazzas da transit existentas en las vischnancas dad Aarau e da Windisch.
- *En il chantun Son Gagl* èn ins londervi d'installar ina nova (quarta) piazza da dimora sin il territori da la citad da *Son Gagl*. La midada dal plan da zonas ed ils plans da surbajegiada èn vegnids exponids publicamain la fin da l'onn 2009. Pertutgant las sis novas plazzas da transit ha il parlament chantunal deliberà in credit per ils onns 2007–2009 en l'autozza da 2,85 milliuns francs per construir duas plazzas; percenter ha el refusà ina dumonda da 5,89 milliuns francs per installar las autras plazzas. Per las duas novas plazzas da transit èn previs dus lieus: en la vischnanca da Gossau e sin in anteriur areal militar en la vischnanca da Thal (vesair cifra 4.3.3).

En quest connex ston ins er menziunar ch'il *chantun Basilea-Champagna* ha elavurà in sboz per ina lescha davart las plazzas da dimora e da transit per viagiants. Quest sboz è stà en consultaziun en il chantun fin l'entschatta november 2011. Ils resultats da la consultaziun vegnan actualmain evaluads. Igl è er previs d'aggiuntar al plan directiv chantunal in nov chapitel davart las plazzas da dimora e da transit per viagiants. Il sboz da la lescha integrescha l'incumbensa dal chantun e da las vischnancas, definida en la constituziun chantunala, da sustegnair ils viagiants en la tschertga da plazzas da dimora e da transit ed el definescha che la definiziun da novas plazzas da dimora e da transit è ina incumbensa cuminaivla dals chantuns e da las vischnancas. Il sboz da la lescha reglescha en quest connex er las incumbensas en ils champs da la planisaziun dal territori, da l'organisaziun e da las finanzas. Il sboz per il plan directiv chantunal precisescha geograficamain las prescripziuns da la lescha.

47. Tar ils svilups positifs dals ultims onns tutgan las *planisaziuns directivas ed ils concepts generals dals chantuns* per ils problems dals viagiants. Plirs chantuns èn stads fitg activs en quest sector ils ultims 5 onns. L'onn 2005 èn ils basegns dals viagiants stads resguardads e concretisads mo en tschintg plans directivs chantunals, la fin da l'onn 2010 èn els gia vegnids integrads en 14 dals 26 plans directivs. Ultra da quai vulan trais chantuns ch'elavuran actualmain lur plans directivs, resguardar ils basegns dals viagiants.

In exempel è il *chantun Sviz*. Sa basond sin las pretensiuns dal Tribunal federal s'impegna la regenza dal chantun Sviz da designar lieus adattads per viagiants en il nov plan directiv chantunal. En l'agiunta al plan directiv Rigi-Mythen è vegnì punctuà ch'il chantun evaluescha ensemen cun las vischnancas sche l'areal militar ad Ibach pudess vegnir duvrà co piazza da transit. Il plan directiv 2006-2020 dal *chantun Sursilvania* prevesa: «Il chantun evaluescha tenor basegn en collavuraziun cun las vischnancas, nua ch'ins pudess porscher ina piazza da transit per viagiants.»

Il Cussegl federal ha ultra da quai approvà ils plans directivs dals *chantuns Basilea-Citad e Turgovia* che deditgeschan mintgamai in chapitel viagiants e lur basegns. En il cas dal chantun *Basilea-Citad* sa tracti d'ina incumbensa lianta a las instanzas da planificaziun d'installar ina piazza da dimora cun 10 piazzaments.

Ils *concepts generals* per piazzas da dimora e da transit per viagiants, sviluppads l'onn 2006 dal chantun Son Gagl (vesair il segund rapport da la Svizra dal schaner 2007, p. 34s.) e l'onn 2007 dal chantun Argovia (vesair la posiziun da la Svizra da l'avust 2008, p. 27, cifra 74), valan sco exempels. Oravant tut il model songagliais è exemplaric: Il chantun cumpra l'areal, al renda accessibel e surpiglia ils custs, oravant tut per ils fatgs socials e da sanadad, che na fissan uschiglio betg cuvrids. La vischnanca è responsabla per la gestiun ed il mantegniment da la piazza. Plirs chantuns, tranter quels Berna e Turitg, planiseschan da stgaffir piazzas a basa d'in concept chantunal. En il *chantun Berna* è vegnì approvà il zercladur 2011 il concept «piazas da dimora e da transit per viagiants en il chantun Berna»⁵. Er auters chantuns èn vi dal elavurar concepts en quest regard, per exempel il *chantun Sviz* ch'elavura in concept che duai servir sco lingia directiva per ulteriuras lavurs e surtut er sco basa d'infurmaziun per decisiuns en las vischnancas.

En blers cas observan las vischnancas las ordinaziuns dals chantuns ed adattan *lur plans d'utilisaziun* per segirar giuridicamain las piazzas per viagiants uschia ch'ellas na pon betg vegnir duvradas per auters intents. Perquai èn vegnidas stgaffidas zonas aposta per las novas piazzas a Wil (SG) ed a Cham (ZG) («piazza da dimora en ina zona da recreaziun intensiva» e «zona per viagiants»). Er piazzas existentas èn vegnidas designadas explicitamain sco zonas per viagiants.

Quests projects positifs sviluppads da las vischnancas fan dentant mintgatant naufragi en las votaziuns dal pievel. Uschia ha *la vischnanca da Sviz* proponì da stgaffir ina zona speziala per ils viagiants. Cun la revisiun dal plan da zonas da la vischnanca da Sviz è vegnì votà davart questa zona ils 26 da settember 2010. Ella è vegnida sbittada cun 2662 vuschs cuntrarias cunter 1661 vuschs aderentas.

⁵ vesair la copia dal concept en l'agiunta

CUNTEGN

RESUMAZIUN DAL RAPPORT.....	3
EMPRIMA PART	4
1. LA SITUAZIUN LINGUISTICA EN SVIZRA: INDICAZIUNS STATISTICAS 2010.....	4
1.1. <i>Las linguas en Svizra e lur derasaziun territoriala.....</i>	4
1.1.1. <i>Perspectiva naziunala</i>	5
1.1.2. <i>Perspectiva dals chantuns.....</i>	8
1.2. <i>Indicaziuns statisticas e graficas davart il rumantsch e davart il talian</i>	9
1.2.1. <i>Il talian.....</i>	9
<i>Il talian en il chantun Tessin ed en il Grischun talian.....</i>	9
<i>Il talian ordaifer il territori linguistic</i>	9
1.2.2. <i>Il rumantsch.....</i>	11
<i>Il rumantsch en Grischun</i>	11
1.3. <i>Linguas minoritaras betg territoriasl</i>	12
2. BASA GIURIDICA PER APPLITGAR LA CHARTA EUROPEICA DA LAS LINGUAS	12
2.1. <i>Dretg da linguas internaziunal</i>	12
2.2. <i>Dretg da linguas da la Confederaziun</i>	13
2.2.1. <i>Il dretg da linguas en la Constituziun federala.....</i>	13
2.2.2. <i>Il dretg da linguas en las leschas federalas.....</i>	13
<i>La Lescha federala davart las linguas naziunalas e la chapientscha tranter las cuminzanzas linguisticas e l'Ordinaziun da linguas.....</i>	13
<i>Ulteriuras leschas ed ordinaziuns</i>	15
<i>Sentenzias dal Tribunal federal ch'èn relevantas per las linguas.....</i>	16
2.3. <i>Dretg da linguas en ils chantuns</i>	17
2.4. <i>Instrucziun da linguas en la scola obligatorica</i>	17
3. ORGANISAZIUNS RELEVANTAS PER LA POLITICA DA LINGUAS E DA CHAPIENTSCHA.....	19
4. REALISAZIUN DA LAS RECUMANDAZIUNS	19
SEGUNDA PART	20
1. MESIRAS PER IMPLEMENTAR L'ARTITGEL 7 DA LA CHARTA	20
1.1. <i>Art. 7 al. 1 lit. a (ritgezza culturala)</i>	20
1.2. <i>Art. 7 al. 1 lit. b (territori geografic)</i>	20
1.3. <i>Art. 7 al. 1 lit. c (promozioni da linguas regiunalas u minoritaras)</i>	20
1.4. <i>Art. 7 al. 1 lit. d (diever da las linguas regiunalas e minoritaras).....</i>	22
1.5. <i>Art. 7 al. 1 lit. e (relaziuns culturalas e barat linguistic)</i>	23
1.6. <i>Art. 7 al. 1 lit. f (intermediar ed emprender las linguas regiunalas u minoritaras).....</i>	24
1.7. <i>Art. 7 al. 1 lit. h (studi e perscrutaziun da las linguas regiunalas e minoritaras)</i>	26
1.8. <i>Art. 7 al. 1 lit. i (stgomi transcunfinal)</i>	27
1.9. <i>Art. 7 al. 2 (mesiras cunter la discriminaziun e per l'egualitad)</i>	27

1.10.	Art. 7 al. 3 (<i>chapientscha tranter las cuminanzas linguisticas</i>)	27
1.11.	Art. 7 al. 5 (<i>applicaziun dals princips da la Charta</i>)	28
TERZA PART		29
1.	RAPPORT DAL CHANTUN GRISCHUN DAVART L'APPLICAZIUN DA LA CHARTA	29
1.1.	<i>Infurmaziuns generalas</i>	29
1.1.1.	Lescha da linguas dal chantun Grischun (LLing GR)	29
1.1.2.	Entrada en vigur da la Lescha da linguas (LLing CH) e las consequenzas per il Grischun.....	29
1.1.3.	Rumantsch grischun en scola	30
1.1.4.	Realisaziun da las recumandaziuns dal comité da ministers.....	31
1.2.	<i>Mesiras per promover il rumantsch tenor las disposiziuns da promoziun da la Charta</i>	32
1.2.1.	Art. 8: Furmaziun	32
1.2.2.	Art. 9: Autoritads giudizialas	33
1.2.3.	Art. 11: Medias	33
1.2.4.	Art. 13: Vita economica e sociala	33
2.	RAPPORT DAL CHANTUN TESSIN DAVART L'APPLICAZIUN DA LA CHARTA	35
2.1.	<i>Infurmaziuns generalas</i>	35
2.1.1.	Commentaris dal chantun davart la politica da linguas da la Confederaziun.....	35
2.1.2.	Posiziuns davart la lingua dals Gualsers a Bosco Gurin	36
2.2.	<i>Mesiras per promover il talian tenor las disposiziuns da promoziun da la Charta</i>	37
2.2.1.	Art. 8: Furmaziun	37
2.2.2.	Art. 9: Autoritads giudizialas	38
2.2.3.	Art. 10: Autoritads administrativas e servetschs publics.....	38
2.2.4.	Art. 11: Medias	39
2.2.5.	Art. 12: Activitads culturalas ed instituziuns culturalas	39
2.2.6.	Art. 13: Vita economica e sociala	40
2.2.7.	Art. 14: Barat transcunfinal	40
ANNEXA		41
1.	GLISTA DA LAS INSTITUZIUNS CONSULTADAS.....	41
2.	PASSASCHAS DA LA CONVENZIUN DA BASA NUMNADAS EN IL RAPPORT	42
CUNTEGN		46